

**Pannon Egyetem
Georgikon Kar
Kari Tudományos Diákköri
Konferencia 2012**

A zalaszántói szőlőhegy története – ahogy a helyiek látják

Készítette: Molnár Krisztina

Témavezetők: Dr. Bódis Judit egyetemi adjunktus

Dr. Molnár Zsolt tudományos főmunkatárs, MTA

Georgikon Kar, Növénytudományi és Biotechnológiai Tanszék

Tartalom

1. Bevezetés	3
2. Célkitűzés.....	4
3. Előzmények, szakirodalmi áttekintés.....	5
3.1. Természetföldrajzi háttér.....	5
3.1.1. Földrajzi elhelyezkedés	5
3.1.2. Domborzat	5
3.1.3. Földtani adottságok.....	6
3.1.4. Éghajlat.....	6
3.1.5. Vízrajz.....	6
3.1.6. Talajok.....	6
3.2. Élővilág	7
3.2.1. Növényvilág.....	7
3.3. A népi növény(zet) ismeret jelentősége	8
3.3.1. A népi növény(zet) ismeret felhasználása, feladata.....	10
4. Anyag és módszer	11
4.1. Történeti adatok gyűjtése	11
4.2. Aktuális adatok gyűjtése	12
5. Vizsgálati eredmények és megvitatásuk	15
5.1. Zalaszántó tájtörténete, Zalaszántó község rövid története	15
5.1.1. A zalaszántói szőlőhegy betelepülése, tájtörténete.....	18
5.2. A helyiek növényismerete	22
5.2.1. Szőlőtermesztés	22
5.2.2. Gyümölcstermesztés	25
5.2.3. Virágos kert, vetemény	30

5.2.4. A hegyi legeltetés	33
5.2.5. Védett növények ismerete.....	33
5.2.6. A szőlőhegy felhagyás utáni növényzete.....	34
5.2.7. Erdő növényzete	36
6. Eredmények megvitatása, következtetések.....	39
7. Összefoglalás	41
8. Irodalom	43
9. Köszönetnyilvánítás	45

1. Bevezetés

Mikor elkezdtem természetvédelmi tanulmányaimat az egyik legérdekesebb témának a táj és az ember kapcsolatának változásait találtam. Fontosnak éreztem ezzel mélyebben foglalkozni, mert a múlt eseményei kihatnak a jelenre. A táj alakítása, használata és ezek megszűnése hosszútávon különböző folyamatokat eredményezett, melyek természetvédelmi és tájhasználati szempontból is jelentősek.

Régen a tájban élt az ember, mára ez a valaha szoros kapcsolat megszűnőben van. Egyre kevesebben foglalkoznak olyan formában a mezőgazdasági termeléssel, mint egykor. Megváltozott a termelés módja és minősége valamint az emberek életmódja is.

Kiválasztott területem Zalaszentő szőlőhegye. Itt kezdtem meg kutatásaimat a táj használatának és a vegetáció változásairól.

Zalaszentő a Keszthelyi-hegység közepén fekszik, a Szántói-medencében. A bazalt vonulaton helyezkedik el szőlőhegye, melyet mára nagyrészt felhagytak. Körülbelül csak a háromnegyedén található már szőlő, pedig valamikor a szőlő és gyümölcsstermesztés meghatározó szerepet kapott a település életében. Egyes területeket már az 1960-as és 1970-es években felhagytak és, azóta is érintetlenül maradtak. Az itt lezajló természetes vagy emberi hatásra történő folyamatokkal igyekeztem megismerkedni.

A helyiek meglátásait gyűjtöttem össze. Arra voltam kíváncsi, hogy, akik megélték a változásokat, mit gondolnak ezekről a folyamatokról. Hogyan látják a múltat és mi a véleményük a jelenről. Az ő tapasztalataik, véleményük választ adnak rengeteg olyan kérdésre, amit más módon nem tudhatnánk meg a körülöttünk levő világról.

1. ábra: Keszthelyi-hegység (forrás: Wikipédia)

2. Célkitűzés

Dolgozatom célja a Zalasántói szőlőhegy tájhasználat-történetének vizsgálata, írásos és szóbeli források alapján, valamint az egykor ott élt (vagy esetleg ma is ott élő) emberek által ismert kultúr- és vadnövények leírása. A terület pusztulása nem csak természetvédelmi szempontból jelentős, több emberöltőnyi tájhasználat nyomai tűnnének el, így fenntartása kiemelten fontos kérdés.

Munkám során a következő tematikát követtem:

- a Zalasántói szőlőhegy történetének leírása a fellelhető források alapján,
- a területen bekövetkezett változások nyomon követése és ábrázolása,

Vizsgálataim kezdetekor feltett kérdéseim:

1. Milyen vegetáció, illetve tájhasználati mód jellemezte a Zalasántói szőlőhegyet?
2. Mennyi idő alatt és hogyan változott meg a szőlőhegy a felhagyás után?
3. Mik voltak a szőlők felhagyásának legfőbb okai?
4. Milyen állapotban van a terület napjainkban?
7. Milyen növények találhatók a felhagyott szőlőben?

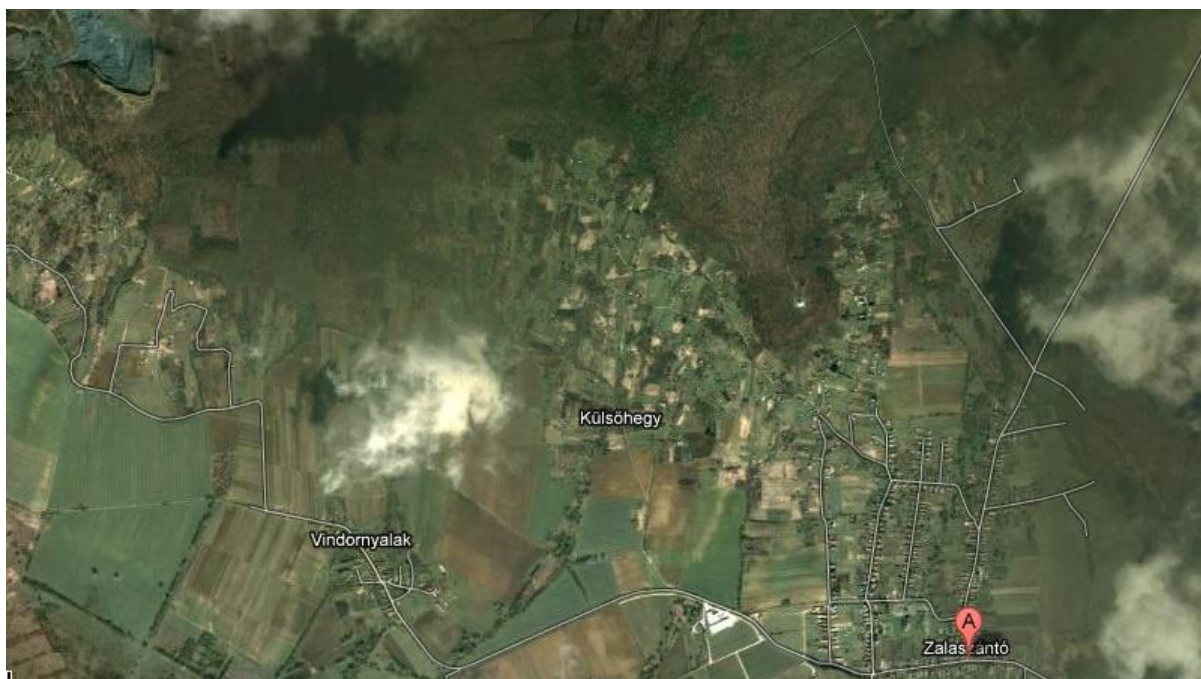
3. Előzmények, szakirodalmi áttekintés

3.1. Természetföldrajzi háttér

3.1.1. Földrajzi elhelyezkedés

A kiválasztott terület a Dunántúli-középhegység nagytáj legkeletibb csücskében, a Bakony-vidék középtájban és a Tátika-csoport kistájában fekszik. A kistáj Veszprém és Zala megyében helyezkedik el. Területe 149 km² (a középtáj 4,3 %-a, a nagytáj 2,3 %-a) (Marosi és Somogyi, 1990).

Zalaszántó a Keszthelyi-hegység közepén helyezkedik el, a Szántói-medencében. Szőlőhegye a Béke Sztupát körülölelő hegyoldalon fekszik (2. ábra).

2. ábra: Zalaszentgyörgy műholdképe (forrás: Google Maps)

3.1.2. Domborzat

Domborzattípusát tekintve az alacsony középhegységek közé tartozik. Átlagos tszf-i magassága 350 m. Felszíni formákban gazdag. Területének döntő hányadát közepes (völgy-sűrűség 2,5-2,6 km/km²), 1/3-át pedig az aprólékos vízszintes tagoltság (2,7-3,5 km/km²) jellemzi. Az átlagos relatív relief 130-140 m/ km², a legnagyobb értékek (220-230 m/km²) a vulkáni kúpokon és tanúhegyeken fordulnak elő (Dövényi, 2010).

3.1.3. Földtani adottságok

A dunántúli vulkanizmus legfiatalabb szakaszában 3,3-4,7 millió éves bazaltok keletkeztek. A felszíni vulkanizmus kevéssé jellemző: a bazalt általában kis mélységben megrekedve hűlt ki. A felső-miocén üledékes rétegsorra rakódtak a vulkáni kőzetek. Alakrajzilag vulkáni kúpokból, lávatakarókból, gerincekből és tanúhegyekből álló vulkán csoport. Kőfolyások övezik a meredek lejtőjű vulkáni kúpokat és tanúhegyeket. Gyakoriak a hasznosítás szempontjából kedvezőtlen, aprólékosan tagolt, meredek lejtésű térszínek. A mezőgazdasági (elsősorban szőlő) célra használt lejtőkön intenzív a talajerózió (Marosi és Somogyi, 1990).

3.1.4. Éghajlat

Mérsékelt hűvös- mérsékelt nedves az éghajlat. Évente 1980-2000, a napsütés órák száma valószínű. Az évi középhőmérséklet 9,8-10,2 °C közötti, de a magasabban fekvő területeken kevéssé ez alatt marad. Az évi csapadék mennyiség 670-720 mm, ebből a nyári félévben 400-430 mm hull. Télen, a hegylábi részeken átlagosan 35-40, a csúcsokon 40 fölötti hótakarás nap várható; a tszf-i magasságtól függően az átlagos maximális hó vastagság 20-25 cm körül van. A terület ariditási indexe 0,98 és 1,02 közötti. Uralkodó szélirány az É-i, ami a domborzati viszonyok változatossága miatt helyenként jelentősen módosul. Az éghajlat és a területi adottságok az erdőgazdálkodásnak valamint mezőgazdasági kultúráknak kedveznek (Dövényi, 2010).

3.1.5. Vízrajz

Nagyobb, É-i felét a Felső-Marcál bal parti mellékvizei (Fenyősi-patak, Tótvári-patak, Nagyerdő-patak); D-i részét a Felső-Gyöngyös és mellékvizei (Csetényi-patak, Nagyréti-patak és Vindornya-árok) hálózák be, míg DK-en érinti a Lesence-patak jobb oldalát is. A területnek mérsékelt vízfeleslege van.

„Talajvíz” összefüggően csak a völgyekben található. Mélysége 4 m alatt van, csak a Vindornya-árok mentén emelkedik 2 m fölé.

Helyenként a nitrát tartalom jelentős. A rétegvizek mennyisége nem számottevő. Az artézi kutak száma kevés.

A teljes körű vezetékes vízellátás mellett a települések többségében a csatornarendszer is kiépült: így a közcsatornával ellátott lakások aránya 82,7% (2008). Ez azért is fontos, mert a kistáj a Hévizi-tó tápterülete, ezért kiemelt vízminőség-védelmet igényel (Marosi és Somogyi, 1990).

3.1.6. Talajok

A magasabb térszíneken, harmadidőszaki üledéken és löszfoltokon vályog mechanikai összetételű agyagbemosódásos barna erdőtalajok (22%) találhatók. E talajok vízgazdálkodása kedvező.

Területül 25%-a szőlőként, 50%-a szántóként és erdőként hasznosítható. A földes kopárig erodált talajok 6%-ot tesznek ki, területük mintegy 90%-a szőlőültetvény lehet.

A Tátika és a Vágott- hegy bazaltját vályog mechanikai összetételű, erodált barnaföldek fedik (49%). E talajok sekély termőrétegűek és vízgazdálkodásuk szélsőséges. Túlnyomó részben (80%) erdőterületként, míg szántóként 10%, rét-legelőként és szőlőként 5-5%-ban hasznosulnak. A nagy relatív reliefű felszíneken erősen erodált- földes kopárnak minősülő- foltok is előfordulnak. Ezek többnyire szőlők lehetnek. Zalaszántó környékén periglaciális üledékeken homok mechanikai összetételű barnaföldek találhatók. Kedvezőtlen vízgazdálkodásúak.

A terület ÉNy-i szegélyének harmadidőszaki üledékein vályog fizikai féleségű, kedvező vízgazdálkodású csernozjom barna erdőtalajok találhatók. Főként (75%) szántók lehetnek, erdő 15%-ot, a rét-legelő 10%-ot tehet ki.

A völgyek öntésanyagain vályog mechanikai összetételű réti talajok alakultak ki. Zömmel (75%) rétként, 20%-ban szántóként hasznosíthatók (Dövényi, 2010).

3.2. Élővilág

3.2.1. Növényvilág

A Keszthelyi-hegység hegységi része növényföldrajzilag a pannóniai flóratartomány (Pannonicum), a dunántúli-középhegységi flóraidék (Bakonyicum), délnyugati szárnyának (Praellyrico-Bakonyicum) balatoni flórajárásába (Balatonicum) tartozik.

Északról a Vesprimense flórajárás, keletről a mezőföldi flórajárás (Colocense), délről a Balaton (Somogyicum és Kaposense), nyugat felől a zalai flórajárás (Saladiense) határolja (Molnár V., 1999)

A Keszthelyi-hegység a domborzati adottságok következtében mintegy 80%-ban erdősült. Vegyes korú, zömmel lombos és fenyőerdők találhatók az erdészetileg hasznosított felületeken.

A Keszthelyi- hegység déli része a Keszthelyi- fennsík kistáj, mely dolomit alapközetű, emiatt más növényzet, jellemző rá.

Az északi része a Tátika- csoport, mely bazalt alapközetű. Természetes körülmények között a kistájat üde erdők borítanák. Ezek ma már csak a hegy- dombvidéki részeken jellemző. A magasabb területeken bükkösök, fényben gazdag és bükkal egyes gyertyános- kocsánytalan tölgyesek találhatók. Az alacsonyabb területekre egykor a gyertyán és a kocsányos tölgy volt jellemző, helyükön napjainkban többnyire elegendően vagy kevés gyertyánt tartalmazó cseres és kocsányos tölgyesek vannak. A szárazabb, fényben gazdagabb tölgyesek ritkák, a délies, meredekebb oldalakon jelennek meg. A kistáj keleti részén mészkőrű tölgyesek is előfordulnak. A Tátikán sziklásabb, nyíltabb növényzetet is találunk. Az alacsonyabban fekvő területek erdőinek nyoma sem

maradt. Jelenleg szántókat, parlagokat, jellegtelen gyepeket, mocsárréteket találunk itt. A terület erdeit korábban 40-80 éves vágásfordulóval kezelték, a tölgyet és a bükköt előnyben részesítették, a gyertyánt és a nyírt irtották. A legeltetést, makkoltatást korlátozták a talaj védelme érdekében. A Tátika csak később erdősültbe, mert korábban vár volt rajta. Napjainkban is nagy területeket fenyeget a kőbányászat. A természetes növényzetet üde erdei fajok uralják (szagos galaj – *Galium odoratum*, bükksás – *Carex pilosa*, medvehagyma – *Allium ursinum*, olocsáncsillaghúr – *Stellaria holostea*, sárgaárvacsalán – *Lamium galeobdolon*). Érdemes megemlíteni a Tátika néhány sziklalakó faját (nagylevelű és fekete madárbirs – *Cotoneaster tomentosus*, *C. niger*, nyugati pikkelypáfrány – *Asplenium ceterach*, sziklaiternye – *Aurinia saxatilis*). A fényigényes, szárazságtűrő fajok ritkák (balelevelű varjúháj – *Sedum maximum*, sátoros margitvirág – *Tanacetum corymbosum*, nagyezerjófű – *Dictamnus albus*). Az inváziós fajok az erdőtömbök szélén és a nedves síkvidéki részekben terjednek (Bölöni és Bauer, 2008).

3.3. A népi növény(zet) ismeret jelentősége

Magyarországon az elmúlt években felmerült az a tény, hogy tudás hiányban szenvedünk. A botanikusok, ökológusok, természetvédők, gazdálkodók együttes tudása sem elegendő megfelelő természetvédelmi kezelések tervezéséhez és megvalósításához. Ennek oka, hogy keveset tudunk a táj és a tájban élő ember hagyományos kapcsolatáról. Ezért nehezen fejleszthetők ki olyan tájhasználati, kezelési módok, melyek megfelelőek lennének egy adott terület fenntartására.

Egykor a tájban élő, a tájat használó ember tudása elegendő volt a táj egységét hosszú távon, fenntarthatóan használni. Ez az összetett tudás mára hanyatlóban van a „modern világ” fejlődése mellett. Pedig a tájban élő emberek gyakorlati tapasztalatai megoldást nyújthatnak bizonyos természetvédelmi problémákra.

Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a népi növényzetismeret hatékonyan egészíti ki a tudományos ismereteket. A népi növényzetismeret megfelelő gyűjtését és értelmezését a botanika és az antropológia módszereit egyaránt alkalmazó botanikus képes megvalósítani.

Hosszú múltra tekint vissza a hazai etnobotanikai kutatás. Napjaink egyik fontos feladata, hogy a kutatásokat folytassa, újabb tájakban alkalmazza, és az eredményeket felhasználja a botanika és a természetvédelem tudományában (Molnár et al., 2009).

Egy adott tájat, annak megfelelő használatát a legjobban a benne élő ember ismeri. A „mai” ember kevés időt tölt a természetben, ennek következtében nincs akkora tapasztalata, mint a „rég” embereknek, akik nap, mint nap vele együtt éltek. A megélhetés sem függ már olyan szorosan össze a tájjal. Sokan élnek városokban és a termelés is nagyüzemekben folyik.

A természetvédelemben a táj és ember kapcsolatának a legjobban érintő része a tájhasználat. Péntek János és Szabó T. Attila könyvében (1985) erről olvashatunk: *„Hogyan változott és változik a növényvilág az ember kezemunkája nyomán? Mit pusztított el és mit teremtett az ember, miközben uralni szerette volna a természetet, de közben kénytelen volt alkalmazkodni hozzá? Hogyan építette be saját világába (mitológiájába, tárgyi világába, táplálkozásába, művészetébe) a növényeket, /növényzetet/, gyakorlati /egyéni/ tapasztalatai, majd szilárdabb /közösségi/ tudása révén? Miként teremtett jelölésükre neveket, hogy tudatában megköthesse őket?”*

A megfelelő tudás megszerzéséhez nem elég a botanika módszertára, antropológiai megközelítés is szükséges.

Ethnoökológia alatt az antropológusok az élő és élettelen környezeti tényezőkre vonatkozó, a tudás, a gyakorlat és a hiedelmek alkotta rendszerek kultúraközi összehasonlító vizsgálatát értik (Folke et al. 1998, Borsos 2004). A kognitív antropológia azt kutatja, hogy az emberek hogyan látják a körülöttük lévő világot, és hogyan viszonyulnak annak változásaihoz. A kutatások legfontosabb módszere a résztvevő adatgyűjtésen alapuló terepmunka, az ún. félig- strukturált interjúkkal és kérdőívezéssel kiegészítve.

Résztvevő adatgyűjtés:

A kutató az adatközlővel együtt, hosszú időt vele töltve teszi fel kérdéseit. Figyeli munkáját, kimegy vele a terepre és így szerzi meg válaszait kérdéseire.

Félig- strukturált interjú:

A félig- strukturált interjú az egyéni mélyinterjú és a kvantitatív kérdőíves interjú között áll. Ezek ötvözete, mert tartalmaz állandó kérdéseket, mint egy kérdőív, de a mélyinterjúhoz hasonlóan teret enged a válaszadó egyéni gondolkodásának, hogy kifejezhesse véleményét.

Kérdőívezés:

A kutatás témájának megfelelően, amire a kutató kíváncsi egy kérdőívet állít össze. Lehet önkitöltő vagy a kérdező által kitöltött. Adatgyűjtés módja szerint lehet személyes, telefonos, e-mail, stb. Kérdések típusa szerint zárt és nyitott vagy ezek kombinációja. A zárt kérdés esetén a válaszadó előre adott válaszlehetőségeket kap, a nyitott esetében a válaszadó saját szavaival adhat választ.

A botanikusok közül kevesen használnak antropológiai módszereket, és végeznek antropológiai jellegű ökológiai vizsgálatokat. Pedig fontos, hogy a növényt és az embert együtt nézzük. Találón fogalmazza meg Frenzl (2002): *„ahhoz, hogy az emberen keresztül szemléljük a növényt, mindkét élőlényt alaposan meg kell ismerni; mégpedig egymás tükrében, s nem egymástól különválasztva”*.

Még nincs az antropológia és az ökológia közötti viszony egálban, pedig ahhoz, hogy kellően mérséklődjön a tudáshiány erre szükség lesz.

3.3.1. A népi növény(zet) ismeret felhasználása, feladata

Az étellel kapcsolatos népi tudást vizsgáló tudományág az ethnobiológia. Az emberek, az élőlények és a környezet közötti dinamikus viszonyt, annak történetiségét és jelenkori jellegzetességeit vizsgálja (Posey és Overall 1990). Ennek az igen tág tudományágnak az egyik részterülete az ethnobotanika, mely a népi növényismeretet kutatja (népi neveket, taxonómiákat, a vad és termesztett növények felhasználását, a gyógyászati módokat)(Szabó és Péntek 1976).

Az alkalmazkodó képesség a kulcsa az emberi közösségek fennmaradásának. Az, hogy képes-e adaptálódni a környezet változásaihoz, úgy, hogy közben fennmaradhasson a környezet is (Folke et al. 1998). Az ehhez szükséges tudás megszerzése és a gyakorlat számára való tovább adás a tájkutatók feladata. Ehhez térben és időben megfelelő részletességgel kell ismerniük a környező táj állapotváltozásait és ezek okát, azaz ismerniük kell a táj "viselkedését" (Bartha 2003, 2004).

A megfelelő tudás megszerzéséhez nem elég a mai botanikai kutatás. Történeti folyamatok megismerésére és hosszú távú megfigyelésekre van szükség, melyeket modellekbe foglalva, leegyszerűsítve matematikai nyelven is ki lehet fejezni. Ehhez tudni kell azt is, hogy milyen hajtóerők állnak a változások hátterében (Juhász-Nagy 1993).

A mai biodiverzitás kialakulásához nagymértékben hozzájárult a több évszázados kisparaszti tájhasználat. Megőrzéséhez ezeknek a gazdálkodási rendszereknek a részleges felhasználását, átalakított változatait kell alkalmazni, hogy ne vesszen el természeti örökségünk. Ezért fontos megismerni az iparosított mezőgazdaság előtti tájhasználatot és növény ismeret.

A magyar ethnobotanika, ethnogoebotanika, ethnoökológia kutatók komoly hagyatéokra, tanulmányokra támaszkodhatnak a táji botanikai tudás, a népi növénynevek, gyógynövények és termesztett növények használati módjának, valamint a népi növényzetnevek és történeti vizsgálatában (pl. Vajkai, 1941, 1948; Frendl, 2001; Kovács, 1987; Oláh, 1987).

A mai kutatók feladata, hogy folytassák a kutatásokat, minél több tájban elvégezve, valamint az antropológiai megközelítés erősítése. Ismerjék meg az egyes korokban a növényzeti és táji ismeretanyag változását és, hogy mi okozza ennek a tudásnak napjainkban újra az alkalmazását.

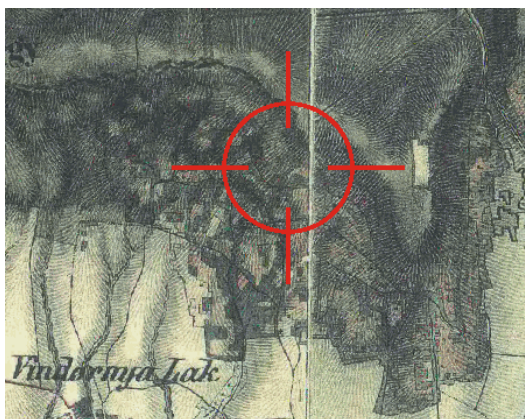
4. Anyag és módszer

A szőlőhegyek területén lejátszódó folyamatok jellemzéséhez és elemzéséhez történeti és mai adatok gyűjtése is szükséges volt. Interjúkat készítettem olyan emberekkel, akik születésüktől fogva kapcsolatban vannak Zalaszántóval. Területi kutatásokat végeztem, többször is bejártam a felhagyott szőlőket. Irodalmi forrásokat, levéltári és térképi adatokat dolgoztam fel.

4.1. Történeti adatok gyűjtése

A történeti adatokat a következő helyekről gyűjtöttem:

- PE Georgikon Kar Kari Könyvtár és Levéltár
- Zala Megyei Levéltár
- A Magyar Tudományos Akadémia Ökológiai Kutatóközpont, Ökológiai és Botanikai Intézet 1: 10 000 térképei és az I., II. (3. ábra), és III. (4. ábra) katonai felmérések térképei.

3. ábra: II. katonai felmérés (1806-1869)

4. ábra: III. katonai felmérés (1910 körül)

- Székér Imre zalaszántói családfa kutató (személyes konzultáció)

Felhasznált tájtörténeti irodalmak:

A település történetének megismeréséhez Darnay (1899), Kovacsics (1991) és Kozák (1962) anyagai adták a legtöbb segítséget. A szőlőművelés és a filoxéra vész tanulmányozásához Csoma (1994) adott vezérfonalat.

A tájtörténeti kutatáshoz az irodalmi források jelentettek támaszt, de azok pontos értelmezéséhez szükségem volt a helyi adatközlők segítségére is. Ennek érdekében félig strukturált interjúkat készítettem.

4.2. Aktuális adatok gyűjtése

Információkat szereztem a Balaton- felvidéki Nemzeti Park munkatársától, Sinka Gábortól. A segítségével jutottam ki először a területre és szőlőhegyre vonatkozó személyes tapasztalatait, ismereteit megosztotta velem.

Minta területemet több ízben bejártam. 2011 októberétől, napjainkig kijárok a területre, Hegedüs Ágoston, helyi lakos idegenvezetésével. Fényképeket készítettem a terület jelenlegi állapotáról.

A helyi lakosokat félig strukturált interjúk keretében kérdeztem meg (1. táblázat).

1. táblázat: Az interjúk során feltett állandó kérdéseim

1. Hogy hívják?
2. Mikor született?
3. Mióta él Zalaszántón?
4. Milyen volt a régi táj?
5. Miben változott meg a táj?
6. Milyen volt az erdő?
7. Milyen mértékben változott meg az erdő határa?
8. Milyen fák alkották? Milyen növények voltak benne?
9. Milyen védett növények voltak/ vannak a területen?
10. Milyen volt a hegyi élet?
11. Milyen szőlő- és gyümölcsfajtákat termesztettek és ma milyenek vannak?
12. Hogyan művelték a területet?
13. Volt-e virágoskert és veteményes?
14. Ha igen, akkor milyen növények voltak benne?
15. Tud-e régi földrajzi neveket?
16. Mit tud a hegyi legeltetésről?
17. Most milyen növények vannak a hegyen?
18. Mikor volt jobb? Most vagy régen?
19. Legkellemesebb emlékek.
20. Utódoknak milyen a viszonya a tájjal? Hogyan értékeli a „rég” dolgokat?

A beszélgetések adták, hogy ezeken kívül milyen kérdéseket tettem fel. A védett és őzönnövények kutatásához kinyomtatott fényképeket használtam. A fényképeken az alábbi fajok szerepeltek:

Védett fajok:

- Agár kosbor (*Orchis morio*)
- Békakonty (*Listera ovata*)
- Bíboros kosbor (*Orchis purpurea*)
- Bunkós hagyma (*Allium sphaerocephalon*)
- Csillagöszirózsa (*Aster amellus*)

- Erdei borkóró (*Thalictrum aquilegifolium*)
- Erdei szellőrózsa (*Anemone sylvestris*)
- Fekete kökörcsin (*Pulsatilla nigricans*)
- Gömbtermésű sárma (*Ornithogalum sphaerocarpum*)
- Kétlevelű sarkvirág (*Platanthera bifolia*)
- Kisvirágú hunyor (*Helleborus dumetorum*)
- Kőrislevelű nagyzezerjófű (*Dictamnus albus*)
- Leánykökörcsin (*Pulsatilla grandis*)
- Méhbangó (*Ophrys apifera*)
- Nagy szegfű (*Dianthus giganteiformis*)
- Őszi füzértekerics (*Spiranthes spiralis*)
- Pirítógyökér (*Tamus communis*) árga len (*Linum flavum*)
- Szúnyoglábú bibircsvirág (*Gymnadenia conopsea*)
- Tarka kosbor (*Orchis tridentata*)
- Tarka nőszirm (*Iris variegata*)
- Vitéz kosbor (*Orchis militaris*)

Özön növények:

- Bálványfa (*Ailanthus altissima*)
- Erdei iszalag (*Clematis vitalba*)
- Fehér akác (*Robinia pseudoacacia*)
- Magas aranyvessző (*Solidago gigantea*)
- Selyemkóró (*Asclepias syriaca*)
- Siska nádtippan (*Calamagrostis epigeios*)

Adatközlők névsora és adataik (Zárójelben a beszélgetések számát tüntettem fel.)

- **Bálint Imre (2)**

1927-ben született Alsózsiden, ma Várvölgy. 1974 óta lakik Zalaszántón. Ma is gazdálkodik nyugdíjas éveiben.

- **Bognár István (1)**

1938-ban született, mindig is itt élt. A mezőgazdaságban dolgozott, jelenleg nyugdíjas.

- **Bognár Erzsébet (1)**

1946-ban született Zalaszántón, mindig is itt élt. A mezőgazdaságban dolgozott, a helyi Tsz-nél baromfigondozó volt, jelenleg nyugdíjas.

- **Bognár Nándorné (1)**

1974-ben Zalaszántón született. Jelenleg nyugdíjas. Ma is van két szőlőhegyi területe, amit a gyermekeinek adott, de ők kivágták a szőlőt.

- **Farkas Lajos (1)**

1960-ban született. 1995 óta él a településen. Jelenleg polgármester.

- **Gulyás Károly (1)**

1921-ben született, mindig is a szőlőhegyen élt. Gazdálkodott, ma már nyugdíjas.

- **Hegedűs Ágostonné (1)**

1942-ben született Zalaszántón. A szőlőhegyben éltek gyermekkorában. Tanítóként dolgozott, jelenleg nyugdíjas.

- **Hegedűs Ágoston (2)**

1935-ben született Zalaszántón, jelenleg Alsópáhokon él. Ma már nyugdíjas. Aranydiplomás agrármérnökként végzett a Georgikonon, majd fő agronómusként dolgozott.

- **Hegedűs József (1)**

1952-ben született Keszthelyen, de itt él. Mezőgazdasági technikusként dolgozott 20 évet. Most nyugdíjas. 1 ha-on van gyümölcsöse és szőlője.

- **Horváth Gyula (1)**

1952-ben született Zalaszántón. Jelenleg is a szőlőhegyen él, ott gazdálkodik. Lovakat is tart.

- **Ifj. Hegedűs Ágoston (3)**

1968-ban született Alsópáhokon. 2002 óta él itt családjával. Tűzoltóként dolgozik. Szabadidejében a családi szőlőterületet műveli, saját részre készít bort.

- **Kajdel Antal (1)**

1969-ben született, mindig is itt élt. A mezőgazdaságban dolgozott.

- **Kajdel Antalné (1)**

1969-ben született Zalaszántón, a szőlőhegyen. A mezőgazdaságban dolgozott.

- **Kajdel Tibor (1)**

1959-ben született Zalaszántón. Jelenleg ideiglenes lakó. Napjainkban 5 ha területen gazdálkodik.

- **Kotsy Nándor (1)**

1927-ben született Zalaszántón. Gazdálkodással foglalkozott mindig is. Ma is disznókat tart. A Kotsy malom is a családja tulajdona volt.

- **Lancz József (1)**

1952-ben született a településen, mindig is itt élt. Már szülei is gazdálkodtak. Ma is gazdálkodik, jelenleg 15 ha-on, állatokat is tart.

- **Nagy László (1)**

1951-ben született a szőlőhegyi házukban. A mezőgazdaságban helyezkedett el. Jelenleg nyugdíjas. Ma is gazdálkodik 200 négyszögöl szántója és 200 négyszögöl szőlője van.

- **Ódor János (1)**

1920-ban született Zalaszántón, jelenleg is itt lakik. 22 évig az erdészetnél dolgozott, majd 1975-ben anyagkezelő lett a helyi tsz-nél, most nyugdíjas.

- **Sári Ferenc (1)**

1938-ban született, Zalaszántón. Dolgozott a szénbányában, majd a rendőrségnél. Régen gazdálkodott, saját használatra. Jelenleg nyugdíjas.

- **Sinka Gábor (3)**

1974-ben született Veszprémben. Természetvédelmi őrként dolgozik Zalaszántón 2008-óta.

- **Tóth Ferenc (1)**

1948-ban született Zalaszántón. Jelenleg is itt él. Mezőgazdasági gépszerelőként dolgozott 26 évig, majd az általános iskolában volt gondnok. Közalkalmazottként ment nyugdíjba.

Az interjú alanyokkal készült beszélgetéseket begépeltem majd témakörökre osztottam. A csoportosított adatokat az eredmények című fejezetben témakörönként leírtam és idéztem a hallottakat. Az idézeteket dőlt betűvel emeltem ki. Ha egy adatközlő több információt is mondott egy adott témáról, akár nem egy időben azt pontosvesszővel jeleztem. Ha több ember idézetét soroltam fel, perjellel választottam el. Megfogalmaztam saját szavaimmal a kapott eredményeket és az eredmények összefoglalása fejezetben írtam le.

5. Vizsgálati eredmények és megvitatásuk

5.1. Zalaszántó tájtörténete, Zalaszántó község rövid története

Már a római korban is lakott terület volt, amire feltárt leletanyaga utal. Az ásatások során sírokra, tetőcserepekre, téglákra és pénzérmékre bukkantak a kutatók. Előkerültek a későbbi korok emlékei is, közöttük a honfoglalás kori lovas sírok (Darnay, 1899). Több elpusztult falu- Hidegkút, Kovácsi és Vátka- maradványait is felfedezték.

Az első oklevél 1236-ból való, mely Szent Kozma és Damján tiszteletére szentelt templomáról emlékezik meg. Első ismert birtokosa a Kalony nembeli Zaland (1245-től 1262-ig veszprémi püspök), aki az akkori Samtow pusztát 1236-ban vásárolta meg I. Andor fia Jánostól (Kozák, 1962). A Villa Zamtho nevű helységet Zaland püspök hagyta a veszprémi egyházra a XIII. század második felében.

Már 1272-től a területén lévő Tátika vár hozzá tartozik. Királyi jobbágyság laktak 1358-ban. 1437-ben adományozza Zsigmond király a Gersei Pethő családnak. Hozzá tartozik Zsid, Rezi, Kovácsi és Hidegkút; Szántó központtal egy kisebb uradalmat hoztak létre, melyet a tátikai várúrból igazgattak az urai. A Pethő család két évszázadon át egyedüli birtokosa a területnek. (Kovácsics, 1991). Vásáros helyként tartották számon 1378-ban. Városi rangra emelkedett 1423-ban. A XV. században Zala megye törvénytevő gyűléseinek egyik székhelye, ahol több megyegyűlést is tartottak, többek között 1479-ben is. A falubéliek egy legendát is meséltek Pethő uraságról: *„Festetics terület volt, előtte a Pető családé meg püspöki birtok volt./ Pető uraság kártyán feltette a feleségét, vesztett, az asszony bánatában a Tátika oldalából levetette magát. Ma ott áll a Szent kereszt.”*

A község- a felette fekvő Tátika várával együtt- a török hódoltság alatt elpusztult. Először 1555. körül égette fel a török, 1557- ben mint felégetett település szerepelt. A török 1576-ban újra elpusztította a helységet. Ezután már nagyobb háborús csapás nem érte, így 1696-ban már 26 jobbágyság és 13 zsellércsalád lakta, akik 155 hold szántót és 20 hold szőlőt műveltek. 1740-es években Festetics Kristóf szerzi meg a területet, ettől kezdve a Festetics család keszthelyi uradalmához tartozik (Kovácsics, 1991).

Az 1700-as években a településre huszárlaktanyát építettek. A mai focipályán volt kialakítva a huszárlakók kiképző területe, amit mai napig „Rácsó”-nak hívnak a német eredetű Reite Schule szóból átvéve és leegyszerűsítve. *„A Rácsón, ami ma a futball pálya, ott tanították a huszárlakók lovait.”* A csendőrséget több településre is kiterjedt, ide tartozott Alsópáhok és Hévíz is, valamint Nagykapornak és Keszthely egy része is. *„Csendőrshöz Alsópáhok és Hévíz is hozzá tartozott, Nagykapornak és Keszthely is.”*

A legnagyobb település és ezzel az egyetlen nagyközség volt a Keszthelyi járásban. Ennek köszönhető, hogy megyeszékhely is volt, több megyegyűlést tartottak itt.

„Egyetlen nagyközség volt, megyeszékhely is volt, megyegyűlést tartottak itt./ Keszthelyi járás legnagyobb települése. /Régen 3500 lakos, ma 1000.”

Központi szerepének köszönhető, hogy vásárokat is tartottak a településen. *„Vásárt is tarthattak, elvileg ma is. /A hegyen termeltek a piacra is. ; Piacpartó hely volt Szántó./ Gyakran volt itt állatvásár./ Kocsma domb: a faluban a vásár alatt nem volt szabad alkoholt árusítani és be volt*

záratva a kocsmát, de a kocsmáros a falu határán túl az erdőben Sümegcsehi és Zalaszántó között, amerre vezetett az út ott árulta a piát.”

Egészen a felszabadulásig a nagybirtok rendszer határozza meg a lakosok sorsát. 1857-ben határa 6494 kh, szántója ebből 1674 kh, a többi terület rét és erdő, mely a kisparaszti gazdálkodások fejlődéséhez elegendő lett volna, de a nagybirtok gazdasági nyomása ezt megakadályozta.

A XIX. század végén 388-ról 1935-re 872-re ugrik a gazdaságok száma. Jelentős a juhtenyésztés, 1895-ben 558 juhot tartottak.

1900-ra a lakosság 2340-re emelkedik. 1910-ben, több mint 80%-uk a mezőgazdaságból él.

Többségük a római katolikus vallást gyakorolta. Közoktatást egy római katolikus népiskola és továbbképző látta el.

A helyi templomot már a XV. században elkezdték építeni, többször hozzáépítettek és felújították az évszázadok során. Egy kis legenda kerekedett a templom kis harangjáról: *„Az ősi szántóból maradt fenn a kis harang. A Tátika alatt Séd patakban találták meg. Régen akkor kongatták és elvileg ma is ha kisgyermek halt meg. /A kis harang ma is a templomban van.”*

A községet 1945. március 29-én „szabadították fel” a szovjet csapatok a német megszállás alól. Közvetlenül ezután összesen 420 kh földet osztottak fel (Kovacsics, 1991)

A község anyakönyveit 1732 óta vezetik. Zalaszántó 1950-ig Zala megyéhez, ezt követően 1978. december 31-ig Veszprém megyéhez tartozott. Azóta ismét Zala megye közigazgatási területe. Az első termelőszövetkezet 1948-ben alakult meg Petőfi néven, a Keszthelyi Apátság és Nagy Dezső közbirtokos földjén. A kisterületű és kis létszámú gazdaság 1960. január 20-án fejlődött fel, amikor a lakosság nagyobb része „belépett” a tsz-be. A község határa 1970-ben 6567 katasztrális hold, melyből 3281 holdat mondhatott magáénak a termelőszövetkezet. Az egyéni gazdák 150 holdat műveltek, a Keszthely Állami Erdőgazdaság kezelésében 3286 hold maradt. A Petőfi Termelőszövetkezet 1975-ben, egyesült Karmaccsal és Vindornyalakkal, Vindornyamenti Termelőszövetkezet néven. A falu népessége 1949 óta 652 lakossal csökkent. A TSZ nem kielégítő működése nagyban hozzájárult a lakosok elvándorlásához (Kovacsics, 1991).

A villamosítás 1955 decemberében fejeződött be. Bővítették később a villanyhálózatot a Parraghegyen és Világosvár területén is. Ezután kultúrházat építettek, bővítették az iskolát, óvodát, tűzoltó szertárat, sportöltözőt, ravatalozót, gázcsere telepet és körzeti orvosi rendelőt építettek. Új házakkal gyarapodott a község. Körzeti orvosi és állatorvosi székhely. Gyógyszertára, egészségháza van. A községet autóbuszjárat köti össze Sümeggel és Keszthellyel. Takarékszövetkezete - amely 1959 májusában alakult- több kirendeltséget is működtet.

A tanácsok megalakulása előtt körjegyzőségi székhely volt, Vindornyalak közügyeit is intézte. Vindornyalak tanácsával 1967 októberében egyesült, Zalaszántói székhellyel.

Külterületi lakott helyei: Tátikahidegkút, Bodonkút, Bödemajor, Cigánytelep, Cserhátmajor, Derékhegy, Falumalom, Gergelymalom, Laposmező, Külsőhegy, Parraghegy, Világosvár (Kovacsics, 1991). Zalaszántóhoz tartozik a Tátika vára és a Vad-tó.

5.1.1. A zalaszántói szőlőhegy betelepülése, tájtörténete

A területen már a XIV. században voltak pincék, de ekkor még nem túl sok. A XV. században a környező településeken élő jobbágyok és földesurak birtokolták a hegyet.

A szőlőhegy fénykora a XVII. és XIX. századra tehető, ekkor jelentős volt a hegyben élő népesség. *„Az 1950-es években 3500 főből legalább 1500 kint élt a hegyben./ Régen a lakosság több mint fele a hegyben élt./ Egész évben hangos volt a hegy.”*

Ebben az időben megoszlott a falu lakossága. Mindenkinek volt a szőlőhegyben területe, de volt, aki ettől függetlenül a faluban lakott és volt, aki állandó lakhelyet alakított ki magának. *„Mindenkinek volt szőlője.”* Ezzel a folyamattal változott a hegy épületeinek mérete és funkciója. Először csak pincék (5. ábra) voltak kialakítva présházzal, ehhez később hozzáépítettek szobát és konyhát, majd melléképületeket, főként istállókat (6. ábra), ahol az állatokat a szerszámokat vagy éppen a takarmányt tárolták. Az építkezéshez használt anyagok: föld, téglá, mész, építőkö, fa, nád, roz, szalma (Gyarmati és Gyarmati, 2003). Ekkor még nagyobb területek tartoztak egy-egy pincéhez.

5. ábra: Pince a szőlőhegyen

6. ábra: Ma már romos istálló

A területek többsége É-D-i irányú. Felosztásukat ehhez igazították. A telek tetején volt a pince a présházzal vagy a már bővített lakrészes épület. Az állandó lakok házait virágágyások vették körül. A mellette levő területen alakították ki a konyhakertet. A telek meredekebb, általában közvetlenül a ház alatti részén voltak a szőlősorok. Az alacsonyabb, lankásabb területeken pedig a gyümölcsösök helyezkedtek el abban az esetben, ha nem vetett árnyékot a szőlőre. Ha telek fekvése nem volt megfelelő ebből a célból a gyümölcsöst mindig az É-i vagy Ny-i oldalra ültették, így nem

árnyékolták a szőlőt. „ *A gyümölcsfák árnyékára ügyeltek, mert különben nem érik be a szőlő./ A domboldalon szőlő a lankásabb részen gyümölcsös volt. É-D irányban volt a telek. / Volt olyan telek, ahol a fák árnyékoltak ott É-ra tették a fákat vagy Ny-ra.* ”

A XVIII. és XIX. itt is voltak betyárok. Ha a hegy lakói azt szerették volna, hogy ne rabolják ki őket a pince bejáratánál hagytak nekik bort, sonkát, szalonnát, meg kenyeret. Az élelemért cserébe nem törtek be hozzájuk. „ *Voltak betyárok, amelyik pincénél jártak az volt a betyárpince./ A betyárok azoknál a pincéknél, ahol kiraktak nekik ételt, italt, oda nem törtek be.* ”

A népesség száma megkívánta, hogy a hegyben szatócsbolt is működjön. Ebben az időben nagyon kevés dolgot kellett csak a boltból beszerezni, mint pl. a cukrot vagy a petróleumot. A többi dolgot, élelmiszert az emberek mind maguk megtermelték. „*Mindenki mindent magának./ A boltból csak petróleum meg cukor kellett, minden más otthon volt./ Bolt volt a hegyben. Ilyen szatócsbolt. ; Petróleumért, meg 2 hetente lisztért jártunk oda.* ”

A termelési felesleget piacra vitték. Leginkább Sümegre, Keszthelyre, de volt, aki akár Zalaszentgrótra is elvitte portékáját. A leggyakrabban tojást, zöldségféléket, tejet, sajtot, túrót, pálinkát és bort árultak. „*Nyirádon a bányászoknak kellett a pálinka. ; Nagy volt rá a kereslet, sok pénz jött be belőle./ Szentgrótra is vittek terméket./ Minden föld be volt vetve./ Sopronba szekérrel szállította a bort nagyapám./ Nem volt, ami kárba menjen.* ”

A későbbi időkben nem csak piacra vitték az árut. A helyi bolt is felvásárolta a termékeket.

„*Az ÁFÉSZ volt a falusi bolt. ; Felvásárolta helyi termést is.* ”

A pálinkafőzést ún. kukollában végezték, ez végül is a szeszfőzde volt. „*Volt a hegybe is meg a faluban is kukolla.* ”

A hegyben a régi időkben nem volt közművesítés. Az ivóvíz ellátás kutakról történt (7. ábra). Több család használt egy kutat. A nyirádi bányák megnyitása után a vízkiemelés miatt csökkent a víz mennyisége egyes helyeken elapadtak a kutak. „*Több család használt egy kutat a hegyben./ Nyirádi bányák miatt a víz elapadt./ Vindornyalak felé két út is vezetett, az arra levő kutak vize nagyon finom volt./ 6-8 éve van vezetékes víz a hegyen, és 20 éve villany.* ”

7. ábra: Régi kút

8. ábra: A Szent Donát kápolna

A filoxéra vész 1879 körül jelent meg a területen. Itt sem kímélte a szőlőt. A szőlőtermesztés, mint megélhetési forrás nagyon sok embert érintett. Ekkor volt az első nagyobb kivándorlás a településről. *„Volt, aki földön futó lett ezután.”* Keszthelyen és több községben is hajózási társaságok toborozták a kivándorolni szándékozókat (Csoma, 1994).

A filoxéra alakította ki a táj mai arculatát. A kisparcellás szerkezet és a hegyre felkúszó szántóföldek is ekkor alakultak ki. A terület feldarabolódásához hozzájárult ezen kívül az utódok száma. A nagy területeket felosztották, hogy minden gyereknek jusson belőle. *„Az öröklés miatt is aprózódik a terület.”*

A vész közben, 1914-ben épült a Szent Donát kápolna (8. ábra). Szent Donát a szőlőskertek, szőlősgazdák védőszentje. *„Szent Donát megvédi a szőlőt a jégveréstől.”*

Több kereszt is található a hegyen, melyek engesztelő-, hála-, emlék-, fogadalmi-, óvó-védő keresztek. Isten dicsőségére állították őket, főleg homokkőből.

9. ábra: A derékhegyi kereszt 1977-ben

10. ábra: A derékhegyi kereszt napjainkban

A TSZ időszakában sokan dolgoztak a faluban. Ebből az időből mesélték, hogy a krumpli bogár nagy károkat okozott. DDT porral és az emberek ösztönzésével próbálták megfékezni a kártevőt.

„A krumpli bogárra DDT port szórtunk ki./ A kolorádó bogár, 50-es években jelent meg, mindenki gyűjtötte, mert darabjáért 1 Ft-ot adtak, ezzel serkenve a kipusztulásukat.”

A TSZ megszűnése eredményezte az újabb „népvándorlást”. Sok ember a közeli városokban kapott munkát. Ez volt a második nagy kitelepülési hullám, ami miatt mára a területek nagy része fel van hagyva. Az emberek nem tudtak munka mellett gazdálkodni, ezért sok telket eladtak és a városokba költöztek.

Az elmondások alapján a „régí világ” egészen más volt. Az emberek maguk termelték meg a betevőjüket, a ház körüli dolgokat sem bízták másra, a tüzelőt maguk gyűjtötték. *„Pusliba gyűjtöttük a gallyakat, olyan negyven cm-es darabok./ Az asszonyok kapáltak.”* Nem szemeteltek, az utcákon tiszta volt, mindent felhasználtak, semmit sem dobtak ki. *„Nem volt nejlon zacskó!/ Rend volt, utcát separték./ Az utakat karban tartották./ Az utcák seprése közös munka volt mindenki a maga részét szombaton felsöpörte, rendbe tette./ Gyalog jártunk mindenhol./ Nem volt vegyszer mi kapáltunk, kaszáltunk./ Nem volt, ami kárba menjen./ Az üveg nagy kincs volt./ Nem volt stressz./ Látástól vakulásig dolgoztak, ezt úgy értem, hogy a Nappal keltek és azzal feküdtek.”*

Mindent másképp látnak azok az emberek, akik így nőttek fel. Sokan mondták, hogy régen tudták az emberek, hogy mi mire való. A táj használatáról is kialakult véleményük van. *„A régi emberek tudták hogyan használják a tájat./ Régen gondos gazdák voltak./ Ma mindent kívágnak./ Mindenhol gaz van./ Minden területet eladnak, felszámolnak./ Sok területet beépítettek./ Sok a nyaralós, betelepült./ Rendszerváltásig nem volt ennyi ugar./ Rengeteg a parlag./ Az utódok nem maradnak és nem is tudnak maradni, ebben a rohanó világban.”*

Mint mindenhol itt is megvannak a települések közötti ellentétek. Zalasántó és a környékbéli települések gúnyneveit is sikerült összegyűjtenem Bálint Imre bácsitól. Ezek leginkább már csak az öregek nyelvjárásban vannak jelen.

Csúf nevek, gúnynevek:

- Buddha imádó szántóiak
- Laskaleső (vindornya) lakiai
- Éhenkórász (vindornya) fokiak
- Vöröshagymás Vindornyaszőlős
- Cserebogaras Zalaerdőd
- Disznóláp támogató Karmacs
- Iszalagos Köveskút
- Tetves, bóhás Nemesbük

- Ékes táncos Alsópáhok
- Kőrágó Reziek- „ *A Rezi homokkő miatt kapták ezt a nevet./ A Rezi homokkőből készült szinte az összes környékbéli kereszt.* ”
- Vállus, Vátus kobakok „*Mésszel foglalkoztak. ; Mész égetők és kereskedők voltak.* ”
- Nyarka Alsózsíd (ma Vár völgy)
- Gesztenyeturkáló Felsőzsíd (ma Vár völgy)

5.2. A helyiek növényismerete

5.2.1. Szőlőtermesztés

A szőlő és a szőlőtermesztés mindig is jelentős volt a település életében. Minden zalaszántói lakos rendelkezett szőlővel. Sokaknak ma is van, de művelni már nem tudják, utódaik pedig idő és szakértelem hiányában felszámolják a szőlőt és hétvégi házat alakítanak ki a telken. Sok területet eladtak ennek következtében egyre több a „nyaralós”, akik szintén megszüntetik a szőlőket és a pihenéshez szükséges kellékeket helyezik előnybe. „*A hegy háromnegyedén már nincs szőlő./ Újabban mindent kivágtak.*” Akadnak még „hobbi” szőlőtermesztők, akik a családi birtokot hasznosítva saját részre készíteneek bort. „*Ma is vannak 100 éves szőlők, csak alig.*”

Régen a hegy lakott terület volt. Mára szinte alig maradt olyan család, aki kinn élne állandó jelleggel.

A terület felosztásán és beosztásán még ma is jól látható, hogy melyik terület volt csak szőlő és melyik volt állandó lakhely. A csak szőlőnek használt telkeken általában csak a szőlő feldolgozásához szükséges épület található, a pince és a prэшáz. Régen és (ma is) a pincéket első sorban tárolásra használták. „*A pince funkciója a tárolás. Van, aki mai napig ezt kihasználja.*” Az olyan lakrészek, mint a szoba, konyha vagy kamra csak az állandóan itt élő családok házáinál figyelhetők meg.

A háború előtt divatos volt a sörfőzés, de később a bor és a pálinka volt az egyetlen alkoholforrás. „*A háború előtt volt sörfőzés is.*” Leginkább saját használatra és piaci értékesítésre termelték. Volt rá példa, hogy szekéren szállították a bort Sopronba. „*Sopronba szekérrel szállította a bort nagyapám.*” Borkereskedők mindent felvásároltak, még a gyümölcsöt is, amiből pálinka készült.

A filoxéra itt is kiirtotta a szőlőket. A vész után körülbelül a 60-as és 70-es években amerikai direkt termő gyökereztetett vesszőkkel pótolták a kihalt szőlőket, amiket ma már tilos telepíteni. A XIX. század végére az ország összes amerikai szőlőtelepítésének 34- 58 %-a itt volt (Csoma, 1994).

A permetezéshez bordói lét használtak, amit seprűvel jutattak ki a növényre. A bordói léhez két oldatot készítettek. Egy rézgálic oldatot és egy oltott meszes oldatot, amit összekevertek.

„Permetezéshez bordó lé, seprűvel fröcskölték a növényre.” Ezen kívül a szén-diszulfidot alkalmazták, a gyökérre juttatva. „A szénkéneget a gyökérre nyomtuk egy pumpával, ami gégecsövekben végződött. Négy oldalt leszűrva a szőlő köré a földbe 30-40 cm mélyre, így juttattuk ki a port. A por rézgálic és mész elegye volt. Háromszor - négyszer permeteztünk./ Rézgálic és mész volt a permet, nem volt vegyszer.”

Az elmondások alapján ez a vidék nem volt kimondottan jó bortermő vidék. Az új fajtákat az idősebb emberek nem igazán kedvelik, a régi ízeket jobban szeretik. „Igazán jó bor a területen nem termett./ Mai modern fajták gyengék.”

A helyiek által felsorolt, helyben előforduló szőlőfajták:

Fehér borszőlők:

- Rajnai rizling - „A rizlingek 1900-as évek elején kerültek ide.”
- Olaszrizling - „Olaszrizling oltványról volt.”
- Rizlingszilváni- „Sokat kivágtak.”
- Szürkebarát- „Nagyon régi fajta.”
- Királyleányka
- Zala gyöngye
- Rozália
- Cserszegi fűszeres
- Furmint
- Kövidinka- „Körülbelül 1990-ben az Alföldről hozták ide./ Azt tudom, hogy nagyon régi./ Sokat terem.”
- Bánáti rizling= Kreaca= Keráca- „Volt Keráca, elég sok./ Nekem túl lágy a bora./ Gondolom ez is délről jött, de azt nem tudom, hogy mikor.”
- Lakhegyi mézes
- Mézes- „Tényleg olyan édes volt, mint a méz.”
- Fehér szlanka= Szlankamenka „Gyenge szőlő, jelentéktelen a bora.”
- Milkovec= Mirkovácsa- „Szerb szőlő./ Szerbektől van, azt tudom.; Egy kicsit silány a bora.”
- Muskotály

Régen használt (direkttermő) fajták:

1997. évi CXXI. törvény a szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról kimondja, hogy:

„6. § (1) Direkttermő amerikai fajtákkal új szőlőt telepíteni, illetve meg lévő szőlőt pótolni, felújítani vagy újraterülni tilos.

(2) A direkttermő fajtákkal telepített szőlőket 2000. december 31-ig ki kell vágni. A határidő elmulasztása esetén a jegyző, illetve hegyközségi településen a hegybíró a tulajdonos költségére elrendeli a szőlő kivágását.”

Ma tehát ezeket a fajtákat már nem lehet telepíteni, csak kiskertekben, étkezési szőlőként jelenik meg. „Nekünk még van Othello, meg Piros és Fehér Delaware tőkénk, de csak pár darab.” (11. ábra)

11. ábra: Fehér Delaware tőkék

- Othello- „Az 1900-as évek elején jelent meg a filoxéra után./ Azt mondták róka ízű./ Nagyon finom a bora./ Direkttermő, Amerikából hozták./ Gyökeres vesszőket hoztak Amerikából./ Betiltották, most már nem lehetne eladni./ Már csak pár tő van nekünk, mert bort nem szabad csinálni belőle./ A gyümölcs miatt van még nekünk is.”
- Noha- „Noha (60) szőlők./ Felhagyták, mert nem kellett senkinek./ Ma már senkinek sem kell./ A Noha 2% metilalkoholt tartalmaz, többszöri fejtés után jó./ Nem volt keresett, ma megint keresik./ Két féle volt belőle, a direkttermő mérgező volt./ Aki berúgott tőle az nagyon./ Bornak nem volt jó, de a birs lekvárba gyakran beletették, úgy nagyon finom volt./ Nagyon hullik, apám nem szerette.”
- Elvira
- Izabella- „Az Izabella szép fekete volt.”
- Piros és fehér Delaware
- Ferkó= Feri= Frey szőlő- „A Piros Delaware változata.”

Vörös borszlők:

- Oportó
- Kadarka- „*A szántói kadarka elég jó.*”
- Zweigelt
- Piros szlanka= szlankamen- „*Nem olyan jó a bora./ Az silány ború./ A szlankamenkából volt piros és fehér is./ Én úgy tudom szerb.*”

Csemegeszlők:

- Csabagyöngye
- Szőlőskertek királynője
- Pannonia kincse
- Cardinal- „*Nagyon finom csemegeszlő 1970-től volt erre felé.*”
- Saszla= Chasselas fehér és piros változat- „*1880 óta van itt a hegyen.*”
- Kecskecsöcsű (piros fajta)- „*Én nagyon szerettem a kecskecsöcsűt, nagyon finom szőlő.*”

5.2.2. Gyümölcstermesztés

A gyümölcstermesztés is jellemző a területre. Vegyes gyümölcsösök voltak a jellemzők, mindenki magának termesztette, amire szüksége volt. Minden telken voltak gyümölcsfák. Voltak szórvány gyümölcsösök és kisebb ültetvények is. A legtöbb szilvából, almából és körtéből volt. Több féleképpen használták fel a termést. Friss gyümölcsként, aszaltványként, lekvárként, befőttként, ecetként vagy pálinkaként fogyasztották. Fontos, hogy nem permeteztek.

Az erdei gyümölcsfákat nagy becsben tartották. Ha volt is erdőirtás a gyümölcsfákat meghagyták. „*Az erdőben sok gyümölcsfa volt./ Volt vadkörte, vadalma, cseresznye, meggy.*”

Alma:

- Szent Iván alma piros és fehér - „*Az első alma, bora édes, piros és fehér változata is volt.*”
- Arany parmen
- Piros és fehér pogácsa alma= Rétesalma- „*A pogácsa alma jó rétesnek, ezért van, aki rétesalmának hívta.*”
- Fontos alma= Funtos alma

- Vasalma- „Az utolsó almák egyike, miután lepotyogott a hó alatt telet, tavasszal ez volt az első, amit ettünk.”
- Renett: zöld, kanadai, csillag, csíkos- „A csíkos Renett jó téli alma , szép piros.”
- Húsvéti rozsmaring - „Télálló, nagyon viaszos.”
- Batul= Patul- „Kis fehér, román erdélyi alma, boglya széna alatt teletették.”
- Jonatán
- Pepin= Bőralma= Mocskos alma- „Vastag héjú, gödörbe szalmával takarva teletették./ Mocskosnak hívtuk, mert olyan volt a héja, mintha koszos lenne.”
- Vadalma- „ A vadalma nagyon finom.”
- Kerékédes alma
- Starking
- Golden
- Sóvári - „Cukorbeteg is fogyaszthatják.”

Körte:

- Vilmos körte
- Tüskés körte= tövises körte- „Pici, sok a kősejtje, pálinkának nagyon jó.”
- Piros belű körte- „Piros volt a bele.”
- Kétszer érő körte- „ A második adag semmit sem ér.”
- Fekete-piros körte- „Pálinkának jó.”
- Kongresszus körte
- Mocskos körte- „Foltos a héja.”
- Cukor körte
- Peterne körte=Peternye körte
- Piros belű körte
- Árpás= Árpával érő= Búzás= Búzával érő körte- „Nyári körte, aratáskor érik, június elején.”
- Manária körte- „Török időkből maradt ránk.”
- Vadkörte- „Ecetkészítésre meg pálinkának használták. A fiúknak kell inni, mert bikásít.”
- Vajkörték
- Bécsi körte
- Alexander körte- „A két világháború között terjedt el.”
- Csöcs körte

- Kurvakörte
- Vécsei körte
- Viasz körte
- Nagyasszony körte

Szilva:

A szilvafákból volt a legtöbb. Leginkább pálinkának, lekvárnak és aszalványnak használták.

„Szilva volt a legtöbb.; Lekvár, pálinka készült belőle./ Volt Besztercei, ami apró fajta, lekvárnak nagyon finom./ Egy fajta szilva volt a hagyományos./ Sok fa volt, volt sok oltott szilva is./ Ringlóból volt sárga, lila meg fehér is./ Volt olyan, hogy Dobzó, ez kicsi sárga vagy kék.; Olyan mint a szilva csak kicsi.”

- Besztercei
- Dobzó
- Ringló kék és sárga

Barack:

A barackok közül volt sárga (13. ábra) és őszi is. A lekvárként és pálinkaként való felhasználását emelték ki. *„Régen a barack kicsi és jó ízű volt, nem olyan mint ma.”*

Sárgabarack

- Magváló
- Kecskeméti
- Fehér húsú kajszli
- Rózsa
- Ananász- *„Rengeteg volt az ananász barack, lekvárt főztek belőle.”*
- Vadbarack- *„Magról kel a vadbarack.”*

Őszibarack

- Duránci- *„A szőlőkben leginkább Duránci volt.”*
- Piros belű
- Lisztes- *„A lisztes őszi későn érő fajta.”*
- Champion hibrid= Sampion keveréke- *„Sárga őszi, nagyon szűrt ezért meg kellett hámozni.”*
- Kopasz barack=kutyatökű barack- *„Nem volt szőrös, olyan sima volt.”*

Cseresznye

Cseresznye is volt a hegyben. Sok fajtát sikerült összegyűjtenem. Itt is említették, hogy voltak erdei fajok, ezeket is felhasználták, leginkább cefrének.

- Hólyagos
- Szív
- Tengeri
- Fosóka
- Fehér- „*Emlékszem milyen nagy szám volt, amikor megjelent.*”
- Májusi
- Korai
- Félvadak, vadcsereznye- „*Cefrének való.*”
- Borcsereznye
- Germersdorfi

Meggy

A meggy is előfordul a területen az erdőben található savanyú meggyet és Pándy meggyet emelték ki, mint leggyakoribb meggy fajtákat.

- Fosóka
- Savanyú meggy- „*A savanyú meggy vadon termett az erdőben.*”
- Pándy meggy= Pándli meggy

Gesztenye

A szelídgesztenye gyakori volt ezen a területen. Kimondottan ültetvényeket nem alakítottak ki belőle, csak szórtan helyezkedtek el a hegyen (12. ábra). Sajnos mára a kéregelhalás (*Cryphonectria parasitica*) miatt a legtöbb kipusztult. Az elpusztult fáknak csak a helye maradt meg. Már csak pár fát lehet találni. Van egy terület, ahol most termelték le az erdőt. Sajnos vélhetően gesztenyefát is kivágtak. Megtaláltam a termését, de a fának hült helye. „*A szelídgesztenyét a betegség kivitte./ Szórtan volt a gesztenye a hegyen.*”

12. ábra: Szelídgesztenye fa

13. ábra: Öreg sárgabarack fa

Dió

Dióból több fajta is volt a hegyen. Ma is ebből van a legtöbb talán. Szinte minden telken legalább egy fát látni. A diót könnyen megújítják az elszórt diók. A madarak pedig segítenek messzebb is eljuttatni a magot. *„Dióból volt piros belű és hagyományos./ Volt óriás dió, de az nem olyan finom, mint a hagyományos.”*

Mogyoró

A mogyoró ma is megtalálható. Van ahol sövényként vagy területelválasztóként használták. *„Volt hagyományos és piros belű is.”*

Naspolya

A naspolyát különlegességként emlegették. Ritka, értékes gyümölcsnek tartják. *„Csak akkor jó, ha megcsípi a dér.”*

Berkenye

Ritkáság számba ment a berkenye, de egy- két fáról meséltek. Említették a házi berkenyét és egy bakonyi berkenyeként ismert fajtát. *„ Volt belőle házi, meg a bakonyi./ Ha megpuhul, akkor jó, amúgy elég savanyú.”*

Birsalma és -körte, mandula

Ezeket a növényeket különösebben nem emelték ki, csak felsorolás szintjén meséltek róla. A mandulának a virágzását emelték ki, mert nagyon jellegzetessé varázsolja a tavaszi tájat. *„ A mandula virágzásakor volt a legszebb a hegy./ Tavasszal már messziről virítottak a mandulafák.”*

Bogyósok

Bogyósok közül a ribizskét, az egrest, a málnát és a szamócat említették. *A szamócat az erdészet szerette./ Pálinkát is főztek belőle, a lányoknak az kell inni./ Volt nekünk is piros ribizlink./ A ribizskét meg az egrest cserfába oltották./ Volt málna meg ribizli is két fajta, piros meg fekete.”*

Eperfa

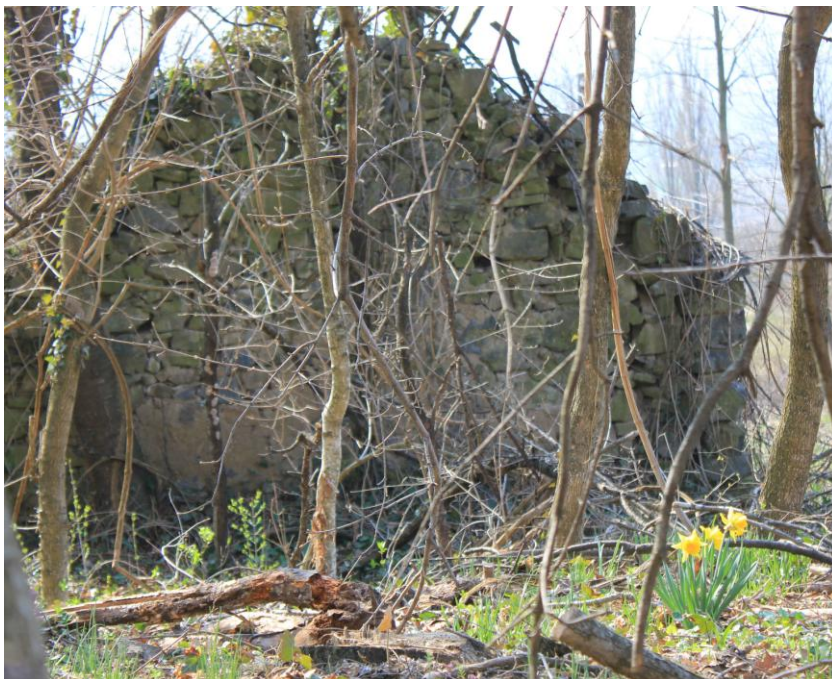
Eperfák az utak mentén voltak, gyümölcsét szívesen fogyasztották. *„Eperfa az útszélen volt./ Fekete meg fehér is volt”*

5.2.3. Virágos kert, vetemény

A szőlő és gyümölcs ültetvényeken kívül jellegzetesek voltak a házak előtti részen a virágoskertek. *„Ház előtt elkerítve volt, ami most is szokott lenni./ Az állandó lakosoknál volt jellemző.; Annak is volt, aki nem volt mindig ott, de az silányabb.”* A gondosan elrendezett virágok, dísznövények a takaros portát jelképezték. Minél ápoltabb volt a virágágyás, annál „rendesebb” család élt a házban. *„Szép volt, mikor virított a kert.”*

A leggyakrabban használt növények az évelők, sok a hagymás valamint a virágos cserjék. Az egyényári növények nem voltak annyira népszerűek.

Mára ezek eltűntek, a legtöbb nyoma az erdőben található pinceromok körül észlelhető. Érdekes jelenség, ezeknek a dísznövényeknek a jelenléte az erdőben. Egészen a hegygerincig előfordulnak, főleg a nárciszok (14. ábra). *„Ma már jellemzően nincs. Régen az állandó lakóknál volt jellemző a házak előtt a fal mellett kialakított ágyások.”* Ez is utal arra, hogy valaha milyen sok terület volt művelés alatt. A kiskertek nyomai is azt igazolják, hogy egykor népes volt a hegy.

14. ábra: Romos pince nárcisszal a volt virágoskertben

A leggyakoribb növények:

Egynyáriak:

- Tátika, kerti oroszlánszáj (*Antirrhinum majus*)
- Petúnia fajok, fajták (*Petunia* sp.)
- Búzavirág (*Centaurea cyanus*)
- Pipacs (*Papaver rhoeas*)
- Ricinus (*Ricinus communis*)- „Az 50-es években kötelező volt minden kertbe, mert Rákosi Úr gyógyászati célra akarta használni.”
- Kukacvirág, porcsinrózsa (*Portulaca grandiflora*)
- Árvácska (*Viola wittrockiana*)

Évelő lágyszárú:

- Kardvirág fajták (*Gladiolus* sp.)
- Nárcisz fajok, fajták (*Narcissus* sp.)
- Tulipán fajták (*Tulipa* sp.)
- Jácint = kulcsvirág (*Hyacinthus* sp.)- „Tavasszal ezek voltak a leginkább: tulipán, kulcsvirág, nárcisz./ Nálunk a legtöbb a tulipán volt, meg a nárcisz.”
- Sáfrány = krókusz faj (*Crocus* sp.)- „Volt az a kicsi lilás, azt hiszem, sáfránynak hívják./ Olyan volt, mint a pici liliom, több színben is volt./ Az erdőben is előfordult a krókusz.”
- Dália fajták (*Dahlia* sp.)

- Muskátli (*Pelargonium zonale*)-„Minden háznál volt, ahol laktak./ Parasztmuskátli minden ablakban volt.”
- Krizantém fajták (*Chrysanthemum sp.*)- „Leginkább a temetőbe vitték./ Mi is mindig a temetőbe vittük a sírokra.”
- Őszirózsa fajták (*Aster sp.*)
- Nefelejcs (*Myosotis sylvatica*)
- Szegfű fajok, fajták (*Dianthus sp.*)

Évelő fásszárú:

- Majoranna (*Majorana hortensis*)
- Rozmaring (*Rosmarinus officinalis*)
- Rózsa fajok, fajták (*Rosa sp.*)-„Mindenféle színű volt, sárga, piros, olyan rózsás./ Már volt, akinek futó rózsája is volt.”
- Orgona (*Syringa vulgaris*)
- Labdarózsa, kányabangita (*Viburnum opulus*)
- Hortenzia (*Hydrangea macrophylla*)
- Pünkösdi, bazsarózsa (*Paeonia officinalis*)
- Fásbazsarózsa, fáspünkösdi rózsa (*Paeonia suffruticosa*)-„Minden kerteben volt legalább egy bokor.”
- Jázmin (*Philadelphus coronarius*)
- Aranyeső (*Forsythia x intermedia*)
- Törökrózsa, kerti mályva (*Hibiscus syriacus*)

A ház melletti területen veteményest alakítottak ki, amelyben minden zöldségfélét maguknak termeltek, amire szükségük volt. A területek gazdaságos kihasználása érdekében volt, hogy a szőlősorok közé vetettek növényeket, pl.: dinnyét, babot. Ez a fajta helyspórolást még ma is alkalmazzák, persze csak azok az idős emberek, akik minden hétvégén, a telkeken kertészkednek.

„A szőlőkben, mindent megtermeltek, amire szükségük volt az embereknek.; Az összes zöldséget: saláta, répa, paradicsom, paprika, burgonya, bab, borsó, stb./ Minden, kerékrépa-savanyúságnak, tarlórépa, lopótök= kébér./ A kébért tárolónak használták a pincékben.”

A zöldségféléken kívül más növényeket is termesztettek. Saját részre mákot, dohányt, muhart, kölest, bíborherét, cirkot, lent, kendert és hajdinát is vetettek. „Mákot saját részre./ Cserebi dohányt késsel szedték, majd büntették a termesztését./ Mák, dohány saját részre./ Hajdinát kenyérlisztnak használták, kevés gabona termett belőle és bűdös, mint a hagyma./ Volt len meg kender is./ Cirkot

vetettek seprűnek meg a marháknak, jó volt zöldtrágyának is./ A bíbort egyszer kaszáltuk./ Volt még köles, muhar meg bíbor is.”

A területen a keresztek körül és a kápolna kertjében vadgesztenye, lucfenyő és tuja is volt.

„A keresztnél ott az úton voltak lucok./ A kápolnánál volt tuja, meg vadgesztenye és pár lucfenyő is.”

5.2.4. A hegyi legeltetés

Az állandó lakosok háziállatokat is tartottak a területeiken. A legjellemzőbb a szarvasmarha, a sertés és a baromfik. A legelő állatoknak 20m-es sávokat ún. „alle”-kat alakítottak ki. *„Legeltetés volt erdőn./ Legelő erdő./ Volt alle, 20 m-es a hegyi marháknak.”* A disznótartás is jellemző, de az erdőben nem volt makkoltatás, csak az erdőtől távolabbi területeken. *„Nem volt makkoltatás./ Az erdőtől nem messze volt makkoltatás.”* A baromfiknak baromfiudvart tartottak fenn.

Az állatok részére a takarmányt mindenki maga termesztette. Mindenkinek volt saját kaszálója. A hegyi széna nagyon jó minőségű volt, jobb, mint az alacsonyan fekvő réteken. *„A hegyi rétek kaszálása jelentős, mindenkinek volt területe, mindenki magának termelte a takarmányt./ A hegyi széna nagyon jó minőségű volt./ Ha nagy ritkán volt felesleg azt a falusiaknak eladták.”* Ma már ez a tevékenység is megszűnt. *„Ma nincs, ami megegye a szénát./ Már a faluban sincs állat, régen minden háznál volt mindenféle.”*

5.2.5. Védett növények ismerete

A védett növényeket fényképekről mutattam meg adatközlőimnek. Nagyon meglepő volt, hogy sok növényt felismertek, még így képekről is. Volt olyan néni, aki meg tudná mutatni, hogy melyik növényt hol találom meg. A többség sok orchidea fajt nem tudott megkülönböztetni.

Védett növények, amik megtalálhatóak a megkérdezettek szerint a területen:

- Agár kosbor (*Orchis morio*): Sneki sem ismerte fel.
- Békakonty (*Listera ovata*): Két embernek volt ismerős. *„A békakonty előfordulhat.”*
- Bíboros kosbor (*Orchis purpurea*): Egy ember ismerte fel.
- Bunkós hagyma (*Allium sphaerocephalon*): Sokan felismerték, hogy hagyma félélet mutatnak nekik, de nem voltak biztosak benne, hogy a bunkós hagymát ismerik. Inkább a kígyóhagymát emlegették. *„Hagyma sok van a hegyben.”*
- Erdei borkóró (*Thalictrum aquilegifolium*) *„Erdei borkóró levelét tuti láttam már./ A borkóró ismerős.”*
- Erdei szellőrózsa (*Anemone sylvestris*) *„Fönn a réten van szellőrózsa.”*

- Fekete kökörcsin (*Pulsatilla nigricans*): Sokaknak ismerős volt, de nem voltak teljesen biztosak benne, hogy ezt a fajt a környéken látták volna.
- Gömbtermésű sárma (*Ornithogalum sphaerocarpum*): Hárman ismerték fel. Az egyik néni szerint nem csak egy sárma faj található a területen. Ő salimaként ismerte. „*A szántói erdőben van./ A salima másik faja is van itt.*”
- Kétlevelű sarkvirág (*Platanhera bifolia*): Egy ember ismerte fel.
- Kisvirágú hunyor (*Helleborus dumetorum*): Többen felismerték. „*Akácokban erdőszélen a szőlő fölött hunyor van./ Hunyor az erdőszélen van.*”
- Körislevelű nagyezerjófű (*Dictamnus albus*): Szinte mindenki felismerte. „*Nagy ezerjófű van fenn a kaszálóban, tyúkvakító a másik neve.*”
- Leánykökörcsin (*Pulsatilla grandis*): Szinte mindenki felismerte. „*Nálunk a kertben is volt a hegyen./ A hegyen az utak mellett is volt.*”
- Méhbangó (*Ophrys apifera*): Három ember mondta, hogy ismeri, de eltérő adatokat mondtak a megjelenéséről. „*Méhbangó erdőnél van./ A réten szokott lenni.*”
- Nagy szegfű (*Dianthus giganteiformis*): Többen tudták, hogy egy szegfűfélék mutatnak nekik, de abban nem voltak biztosak, hogy kimondottan a nagy szegfűt ismerik a területről. „*Császár szegfű, enyves szegfű./ Szegfű van, de nem biztos, hogy pont amit mutat./ Szegfű, cigányszegfű./ császár szegfű, ragacsos szegfű./ A kaszálón volt sok.*”
- Őszi füzértekercs (*Spiranthes spiralis*): Egy ember ismerte fel.
- Pirítógyökér (*Tamus communis*): Hárman ismerték fel. „*Pirítógyökér van, csak más névvel tudom./ A kápolna mögötti részen van.*”
- Tarka nőszirm (*Iris variegata*): Többen felismerték. Volt, aki liliomnak nevezte. „*Nőszirm sok volt, több színben is.*”

A listámon nem szereplő, de említett védett növények:

- Hóvirág (*Galanthus nivalis*): Mindenki kiemelte, hogy sok van a területen. „*Rengeteg van a hídnál./ Sok van mindenhol, két héttel később szokott nyílni, mint máshol.*”
- Tavaszi tözike (*Leucojum verum*): Többen említették. „*Nálunk még a kertben is volt.*”
- Erdei ciklámen (*Cyclamen purpuracens*): Többen is mondták, hogy van a területen.

5.2.6. A szőlőhegy felhagyás utáni növényzete

A szőlők felhagyásával megkezdődött az erdő és különböző özönnövények térhódítása.

A szőlősorok helye néhol még ma is látható. A növényvilágból nagyon könnyen ki lehet következtetni, hogy melyik területet mikor hagyták fel. „*Gazdája válogatja, látszik mikor hagyták*

fel a területeket az erdőből.”A művelés elmaradása következtében az un. „*Gazok, túskebokrok!/ Elgazosodás, beerdősülés!*”, jelennek meg. A betelepedésben segítséget nyújtanak a madarak. „*Madarak, amit elszórnak.*”

Elsőként a lágyszárú invázós fajok és az erdei kúszó növények (15. ábra) jelennek meg. A legjellemzőbbek a siskanád tippán (*Calamagrostis epigeios*) (16. ábra) a helyiek pörgyesásként emlegették, a magas aranyvessző (*Solidago gigantea*), a parlagfű (*Ambrosia artemisiifolia*), a selyemkóró (*Asclepias syriaca*), betyárkóró (*Conyza canadensis*), csalán (*Urtica dioica*) valamint az iszalag (*Clematis vitalba*), a komló (*Humulus lupulus*) és a szeder (*Rubus fruticosus*). „*Solidago régen nem volt, a művelés miatt nem jött elő./ A jáger kender, hegyen alig van, de szaporodik./ Gyógynövény?/ Méhészetnek fontos!/ A selyemkóró patak mentén, lápon, erdőszélen és legelőn, a ragadánchhoz hasonlít./ A betyárkóróból sok van meg rengeteg a bogáncs féle. Szurka fával irtják a gazokat./ Sok parlagfű, de magától eltűnt./ Iszalag rengeteg a hegyen, régen tárolót fontak belőle (bólé).; Komló fára kúszik, sört is főztek belőle egy időben./ Szederinda, szeder letermelés után nagyon sok volt./ Pörgyesás lefojtja a talajt.*” Előfordul a foltos bürök (*Conium maculatum*) is. „*Van bürök is.*” A selyemkóró jelenléte nem számottevő, ebből gondolom, hogy valamikor dísznövényként való felhasználása miatt van a területen. „*Papagájvirág.*” A siskanád tippánról nem nagyon meséltek a megkérdezett emberek. Tudják, hogy ott van a területen, de nem emelték ki.

Később a terület elkezd becserjésedni. Különböző erdei fajok nyomulnak be a területre, mint a galagonya (*Crataegus monogyna*), a kökény (*Prunus spinosa*), a vadrózsa (*Rosa canina*), a som (*Cornus mas*), a kecskerágó (*Euonymus europeus*) vagy a bodza (*Sambucus nigra*). „*Az erdei fajok: galagonya- virága teaként szívgyógyszer, kökény- útszéleken, régen bogyóját gyűjtötték, túskebokrok./ Bodza a hegyoldalba pálinkának, szörpnek, teának jó. Kecskerágó- kecskerágító.*”

15. ábra: Erdei kúszó növények

16. ábra: Szőlőkarók a siskanád tippán tengerben

A hegyen is megjelent a bálványfa (*Ailanthus altissima*), de nem olyan agresszív, mint az alacsonyabban fekvő területeken. Több néven ismert a helyi lakosok között: ecetfa, bolondfa,

bálványfa. Sokan nem értik miért kell irtani, mert tüzelésre használják (gyújtósnak). (Gondolom a magas olajtartalma miatt, könnyen begyullad, ezért jó.) „A bálványfa már megjelent, de nem jelentős mennyiségben./ Ecetfa vagy bolondfa a mezőn sok van, hegyen silányabb területeken jelenik meg.”

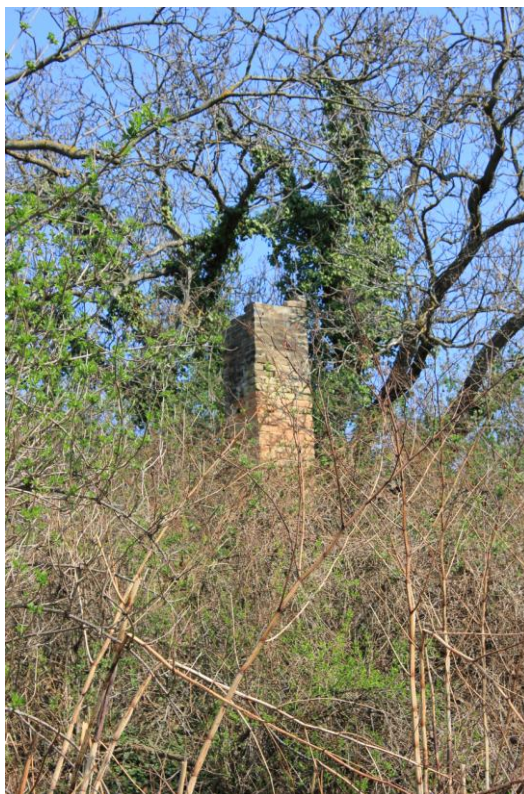
Régen volt boróka (*Juniperus communis*) is a hegyen, de mára teljesen eltűnt a területről. „Bucs fenyő, borókafenyő ma már nincs.”

5.2.7. Erdő növényzete

Az erdő terjeszkedése is szembetűnő. Több romos, elhagyott pince is van az erdőben, ami régen művelt terület volt (17. és 18. ábra). „Régen több terület volt művelve, de mára elfoglalta az erdő./ 1 km-re a Banyakaputól, Hollókőnél vannak elhagyott pincék./ Simon erdőben két ilyen romos pince is van ma már az erdőben./ Az erdő nem jött beljebb, inkább bokrosodott.”

17. ábra: Romos pince az erdőirtásnál

18. ábra: Csak egy kémény maradt

A szőlők egészen a hegygerincig értek, ahol közvetlenül az állami erdővel voltak határosak.

„Az erdő már külterületbe tartozik, egészen a kert végébe ért./ Az állami erdőig művelve volt a hegy!/ Az állami erdő gerincnél kezdődött, zárt kert széléig erdőnek minősül”. A régi időkben természetes módon használták a területet, mind az erdőt, mind a művelt területeket. A fákat is nagyon megbecsülték, minden részét hasznosították, semmi sem veszett kárba. „Természetes módon használták a területet./ Megbecsülték a fákat, gyökerét is kiszedték.”

Az erdő fafajai a kocsányos és kocsánytalan tölgy, a csertölgy, a gyertyán, a bükk, a virágos kőris, a szil, a fűz fajok és a hársfa. Az elmondások szerint: *”Itt őshonos: tölgy, cser, szil, gyertyán, fűz, bükk./ A kemény lombos fák, főként a cser./ Tátikán a Tátikai ősbükkös és a gyertyán van. ; Akadnak 400 éves gyertyánok is./ Cser és gyertyán magasabban, Hermántói bükkös./ Hársfa régen kevés, ma több./ Gyertyán, cser, szil, kőris kevés volt./ Vegyes, elegyes erdők. Kovácsi erdő telepített./ Bükk a Kovácsi erdő alatt./ Tölgy fák sok volt./ Kőris, gyertyán- sok újulat, és van juhar is.”*

Vizes területeken, szivárgó vizek közelében előfordulnak fűzfák. Régen leginkább kosárkészítéshez használták. *„Voltak fűzek./ Volt sárga meg zöld vesszőjű, mind kettőt kosárnak fonták, de a zöld jobb volt./ Csirkeborítót csináltak belőle, meg kosarat, amibe pakolták a dolgokat./ Seprűnek is néha, de volt annál jobb ág is./ Fűzvessző-kosárfonás, borító csirkék védelmére a vércsék elől. Kosárnak a zöld vessző jobb, de kevesebb volt, inkább sárga a jellemző, szedéshez kellett a kosár, törek hordása a cséplőgéptől, masinától.”*

Nyírfákat is szórtan találni a hegyen, de ezek mind ültetett fák. Seprűnek használták ágait. *„A nyírág seprűnek való.”*

Az erdészet telepített nyarast (10 ha), fenyvest és akácot is. A fenyők közül a fekete fenyő (*Pinus nigra*) a leggyakoribb, de találkozunk még erdei fenyővel (*Pinus sylvestris*) is. *„Fenyő van fekete, erdei- répa fenyő, keresztes, fenyő is előfordul, de telepített”.* Az akác is erdészeti telepítéseknek köszönhetően van a területen. Az emberek nagyon hasznos fának találják, mert sok mindenre tudják felhasználni pl.: tűzifának, karámfának vagy karónak. *„Az akác jó karó, könnyen hasad./ Az akác dominált. ; Irtásnál akác tör fel elsőnek. ; Jó tüzelő. ; Hasznosítják azonnal./ Irtásokon az első fafaj, ami megjelenik, sarjról jellemző, inkább hegybe, de mindenhol feltör./ Akác- mezőn és a hegyek szélén van.”* Régen az akác nem volt megszokott az erdőben, csak a telepített formában alkotott erdőt, kijelölt helyeken. *„Régen akáctól mentes tiszta erdők voltak”.*

Az emberek hétköznapi életében az erdő fontos szerepet játszott. A benne lelt gyümölcsök, gombák, gyógynövények és maga a fa is nagy kincs volt számukra. Az erdő minden ajándékát tudták hasznosítani.

A leggyakoribb gombák: keserű gomba= keserica, galambgomba- több változata (varras zöld galambgomba, kékhátú galambgomba (*Russula cyanoxantha*), piros galambgomba (*Russula rosea*) *„piros, kék, zöld”*, róka gomba= nyúl gomba, vargánya- *„Aratáskor világos, a vető meg szeptemberben volt, de az kicsi. / Sok gomba róka-nyúl, vargánya. ; Szarvas gomba is van!!!”*

Az erdei gyümölcsök gyűjtése is gyakori volt. *„Az erdőben van vadkörte, meg vadalma. ; A vadalma nagyon finom.”*

Az erdő aljnövényzete tavasszal medvehagyma, hóvirág. Ezeken kívül említik a páfrányokat, szárocát, iszalagot, szedret és komlót. *„A medvehagyma megint divatba jött, pedig eddig is itt volt.”*

A kidőlt, korhadó fák otthont adnak különböző gombáknak és a korhadéklakó rovaroknak.

A cserjeszint a legtöbb esetben hiányzik a hamar záródó lombkoronaszint miatt. *„Régen öntisztuló volt az erdő.”* A jobb fényellátottságú helyeken a bodza (*Sambucus nigra*), a kecskerágó, a som és a vadrózsa jellemző. A helyiek a csipkebogyót bicskének nevezik. *„Medvehagyma, hóvirág földi szeder-fekete, szárocá, iszalag, komló./ Letermelés után sok a szeder./ Daganatos megbetegedésre minden színes erdei bogyó jó./ Kidőlt fákon gomba „árvalányfüle”, olyan mint, a tapló, pénz nagyságú./ Páfrány, bodza, kecskerágító, tölgy csemeték. /Szeder, földi szeder, csipkebogyó, cserjés./A bicske finom lekvárnak meg teának is.”*

Az erdészeti fontos munkahely volt. Miután megtörténtek a betakarítások és nem volt mezőgazdasági munka, a télre napszámba mentek fát kitermelni az emberek. *„Napszámba mentek az erdőhöz dolgozni. /Ott dolgoztak, ha már nem volt mezőgazdaság. / Az erdészeti, jelentős munkahely./ Szegényebb emberek az erdészethöz dolgoztak télen.”* Az erdészeti a tarvágást nem alkalmazta, amit kitermelt, csemetekertből pótolta. A téli tüzelőt is az erdészettől szerezték be az emberek. *„Külön csemetekert volt pótlásra. / Tarvágás nem volt. / Tűzfának valót erdészeti telepített./ Tűzifa készlet az erdőből volt./ Éger jó tüzelő.”*

Az erdészeti saját lovakkal is rendelkezett. Egy időben 24 pár muraközi lovat tartottak a fakitermeléshez. *„Erdészeti muraközi lovai voltak. /Erdőgazdaságban 24 pár ló volt.”*

Az erdők menti területeken jelentős volt a vadkár. A vadásztatás ezért a helyieknek is nagyon fontos volt. Voltak idők, amikor a vaddisznók úgy elszaporodtak, hogy az embereket ki kellett telepíteni. *„Erdő területek mellett nagy vadkár volt./ Annyi volt a vaddisznó, hogy bizonyos területeket el kellett hagyni, mindent megettek./ Fontos volt a vadászat. / A vadászat jelentős.”*

A vadásztársaságoknak erdőjoga volt. Saját erdőrésszel rendelkeztek. *„A vadásztató társaságoknak erdőjoga volt./ Társaságoknak erdőjoga volt, erdeje volt.”* A kárpótlás idején az emberek maguk dönthették el, hogy szántót, legelőt vagy erdőt kérnek cserébe. Így ma sok magántulajdonban lévő erdőrésszel találkozhatunk. *„Erdők magántulajdonban, mert a kárpótlásnál lehetett választani legelőt, erdőt, szántót is.”*

6. Eredmények megvitatása, következtetések

Dolgozatom célkitűzései között megfogalmazott kérdésekre vizsgálataim alapján a következő válaszokat adtam, következtetéseket vontam le.

1. *Milyen vegetáció, illetve tájhasználati mód jellemezte a Zalaszántói szőlőhegyet?*

Zalaszántó mindig is mezőgazdasággal foglalkozó település volt. A bazalt hegyoldal kínálta a lehetőséget a szőlőtermesztésre. E mellett jelentős a gyümölcsstermesztés is. A legjellemzőbb gyümölcsfajok az alma, körte, és a szilva. Kiemelendő a szelídgesztenye, mely szórtan helyezkedett el a területen. Az állandó lakóknak köszönhetően legeltetés is volt a hegyen. Az állatok takarmány ellátását a hegyi rétekről biztosították. Az egész területet hasznosították egészen a hegy gerincéig, ahol az állami erdővel volt határos.

A kert a magyar társadalom minden rétegében védett, megbecsült érték volt (Csoma- Deáky, 1994). Kis kertjeikben minden számukra szükséges növényt termesztettek. Virágoskertjeikben többféle egynyári, hagymás és díszcserje fordult elő. Előnyben részesítették a kevesebb gondozást igénylő növényeket, melyek magról a következő évben is kikeltek és nem kellett teleltetni őket.

2. *Mennyi idő alatt és hogyan változott meg a szőlőhegy a felhagyás után?*

A felhagyás az 1960-as évektől kezdődött meg és napjainkban is tart. A nagyon hamar felhagyott területeken ma már erdő vagy erdőfoltok, cserjések találhatók. Fák közül az akác, ami legelőször megjelenik. Cserjék közül az erdei fajok dominálnak. A később felhagyott területeken a siskanád tippán (*Calamagrostis epigeios*) és különböző erdei kúszó növények jelentek meg. A szőlőtőkék még megtalálhatóak, de mivel nincsenek karban tartva a körülöttük lévő fákra kúsznak fel.

3. *Mik voltak a szőlők felhagyásának legfőbb okai?*

A szőlők felhagyásának több oka is volt. Az első nagy kivándorlást a településről, a filoxéra vész okozta. Ekkor még sokan kizárólag a szőlőtermesztéssel foglalkoztak és mivel a filoxéra teljesen kiirtotta szőlőiket nem volt lehetőségük a megélhetésre. Sokan települtek ki külföldre vagy költöztek át más településekre. A felhagyás másik oka a tsz-ek megszűnése volt. Az embereknek nem volt munkájuk és kénytelenek voltak a városok felé orientálódni, mivel csak ott tudtak újból elhelyezkedni. A munka mellett már nem volt idejük és energiájuk gazdálkodni is. A szőlőhegyben lévő területeiket eladták. Ma sok „nyaralós” van a településen, akik kivágják a szőlőt és inkább a pihenéshez szükséges eszközöket részesítik előnyben. A településen született fiatal generáció nem marad a faluban, mert nincs annyi munkalehetőség.

4. *Milyen állapotban van a terület napjainkban?*

A felhagyott területeken különböző stádiumban lévő beerdősülés zajlik. A területek felhagyására a növényzetből lehet következtetni. Azok a területek, ahol már rég nem zajlik művelés, ott ma már erdőt találunk. A később felhagyott részeken még csak a lágyszárú özönfajok és a kúszó erdei növények fordulnak elő, de van, ahol már a cserjésedés is megkezdődött.

A nem felhagyott területeken a szőlőket felszámolják a „nyaralósok”. Már nem művelik idő és szakértelem hiányában a helyi lakosok utódai sem. Aki esetleg foglalkozik is vele, az is kiirtja a szőlőültetvény egy részét, mert nincs annyi szőlőre szüksége. Ha borászkodnak is csak saját használatra termelnek.

5. *Milyen növények találhatók a felhagyott szőlőben?*

A szőlőhegy háromnegyed része fel van hagyva, ennek következtében sok erdei és özönfaj található a területen. Az erdő határa nagyon megváltozott az 1960-as évek óta. Régen a hegy gerincéig művelve volt a terület. Az erdők határát lényegileg a szőlőművelés jelölte ki (Pákay-Sági, 1971). Most sok romos pince található a már benőtt részeken. A művelés nyomai most is látszanak. Még megtalálhatóak a kultúrnövények is. Előfordulnak szőlőtőkék, gyümölcsfák és a virágágak maradványaiból leginkább, a nárciszok. És a védett növényekről sem szabad megfeledkezni.

Az általam összegyűjtött és feldolgozott anyagok reális képet adnak a táj változásairól. Azok az emberek, akikkel beszélgettem ezeket a változásokat megélték és nagyon pontosan el tudták nekem mondani. Sok esetben pontosabb adatokat tudtak közölni, például a beerdősülés, védett növények, régi gyümölcs- és szőlőfajták tekintetében, mint a szakirodalmak.

A védett növények esetében azt tapasztaltam, hogy a fényképekről nagyon sok növényt felismertek. Az erdő változásait főleg az tudta pontosan elmondani, akinek még a mai napig van szőlőterülete és a szomszédos felhagyott telkeken meg tudta figyelni a folyamatokat.

7. Összefoglalás

A táj és az ember kapcsolata az utóbbi száz évben nagyon megváltozott. Régen a tájban élt az ember, amit mára szinte elfelejtettünk. Dolgozatom célkitűzése, hogy ennek okait és következményeit megvizsgáljam a zalaszántói szőlőhegyen.

A tájtörténeti kutatásokat végeztem irodalmi, levéltári és térképi forrásokból. Félig- strukturált interjúkat készítettem Zalaszántón élő emberekkel, akik régóta kapcsolatban vannak a településsel. A táj változását részletesen el tudták nekem mondani. Az általuk megélt dolgok nagy segítségére lehetnek a természetvédelemnek a táj helyreállításában. A hallott adatokat feldolgoztam és csoportosítottam.

Foglalkoztam a település és a szőlőhegy történetével, és vizsgáltam a területen található növényzetet. Listába szedtem a termesztett szőlő- és gyümölcsfajtaikat, a kiskertek és virágágyások növényeit, a védett növényeket és az özönnövényeket és az erdő térhódítását az elmondások alapján.

A település életében mindig is meghatározó volt a mezőgazdaság, ezen belül a szőlő- és gyümölcstermesztés is. A legjellemzőbb gyümölcsfajok az alma, körte, és a szilva. Veteményes kertekben minden szükséges zöldséget megtermeltek maguknak. Virágos kerteket is fenntartottak, melyeknek nyomai ma is megtalálhatók az erdő területén a romos pincék körül.

Az állandó lakók állatokat is tartottak. Főként marhát és sertést. A legelő állatoknak 20 m-es sávokat ún. „alle”-kat alakítottak ki. A takarmányt a hegyben levő kaszálókról szerezték. A hegyi széna minősége jobb volt, mint az alacsonyabban fekvő területeké. Az egész terület hasznosítva volt, egészen az erdő határáig, ami a hegygerincen volt. Az erdő fontos volt a lakosság számára. A benne levő fát több célra is használták. A téli időszakban jelentős munkahely volt, ha már végeztek a mezőgazdasági munkákkal.

Az általam gyűjtött anyagokból kiderül, hogy a terület felhagyása több hullámban történt. Az első ok a filoxéra vész volt, a második az 1960-as évektől megszűnő tsz-ek. A főként mezőgazdálkodással foglalkozó lakosoknak alkalmazkodni kellett a változásokhoz, ezért a városokba mentek dolgozni. A szőlőhegyen lévő területeiket nem volt idejük gondozni, ezért sokan eladták vagy egyszerűen nem művelik. Ennek következtében megjelentek különböző özönnövények és kúszó erdei fajok, majd megkezdődött a cserjésedés és végül a beerdősülés. A területek felhagyásának időpontja a növényzet alapján könnyen megbecsülhető.

A szőlőhegyen megtalálható sokszínű növényzet, a kulturális értékek és a több emberöltőnyi tájhasználat eltűnése nagy veszteség lenne. A megfelelő tájhasználattal ez a terület megmenthető és rehabilitálható.

8. Irodalom

1. Bartha S. (2003): A természetvédelmi kezeléseket megalapozó vegetációkutatásokról. Kézirat, Vácrátót. 48 pp.
2. Bartha S. (2004): Paradigmaváltás és módszertani forradalom a vegetáció vizsgálatában. Magyar Tudomány 2004/1: 12-26.
3. Borsos B. (2004): Elefánt a hídon. Gondolatok az ökológiai antropológiáról. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
4. Bölöni J. és Bauer N. 2008: Tátika-csoport. In: Király G., Molnár Zs., Bölöni J., Csiky J., Vojtkó A. (szerk.): Magyarország földrajzi kistájainak növényzete. MTA ÖBKI, Vácrátót, 248 pp.
5. Csoma Zs. (1994-1995): Szőlészeti, borászati hagyományok, a megújulás és a közösség kötelékében (Kapcsolatok, hatások, konfliktusok Dunántúlon és Európa között a 17. század végétől a 20. század elejéig) Debrecen- Budapest, CENTRÁL-EURÓPA Alapítványi Könyvek. . 290.p. 303.p.
6. Csoma Zs.- Deáky Z. (1994): Kertészettörténet, néprajz, történeti- ökológia, (szöveggyűjtemény), Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem, Társadalomtudományi Tanszék
7. Darnay K. (1899): A Zala-szántói halmok és két magyar lovas-sír, Levelezés. Sümegh
8. Dövényi Z. (szerk.) (2010): Magyarország kistájainak katasztere, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 533-535. pp.
9. Folke, C., Berkes, F, Colding, J. (1998): Ecological Practices and Social Mechanisms for Building Resilience and Sustainability. In: Linking Social and Ecological Systems. (Eds.: Berkes, F., Folke, C.): Cambridge, Cambridge University Press, 414-436.pp.
10. Frendl K. (2001): Népi növényismeret, nép humán- és állatgyógyászati adatok gyűjtése a Székelyföldön (Kápolnásfalu, Szentegyháza). Diplomamunka, Mosonmagyaróvár.
11. Frendl K. (2002): Őseink öröksége. Etnobotanikai adatok a Székelyföldről. Kertgazdaság 34: 44-51.pp.
12. Gyarmati K.- Gyarmati Zs. (2003): Építkezési és kertalakítási ajánló szőlőhegyen építkezőknek (A Kovácsi-hegy térségében). Dream Team Reklámstúdió, Keszthely
13. Juhász-Nagy P. (1993): Természet és Ember. Kis változatok egy nagy témára. Budapest, Gondolat.
14. Kovács A. (1987): „Járok-kelek gyöngyharmaton...” Növény- és állatnevek a Felső-Szigetköz tájnyelvében. Mosonmagyaróvári helytörténeti füzetek VI. Hazafias Népfront, Mosonmagyaróvári Múzeumbarátok Egylete, Mosonmagyaróvár.
15. Kovacsics J. (1991): Zala megye helytörténeti lexikona, Keszthely és környéke, Statikum Kiadó és Nyomda Kft. Budapest.142-145.pp.
16. Kozák K. (1962): A zalaszántói templom feltárása és környékének középkori története, Akadémiai Nyomda, Budapest 220-237.pp.
17. Marosi S., Somogyi S. (szerk.) (1990): Magyarország kistájainak katasztere. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest.791-794. p., 798-802. p.
18. Molnár V. A. (1999): Bevezetés Magyarország florisztikai növényföldrajzába. In: Farkas S. (szerk.) Magyarország védett növényei. Mezőgazda Kiadó. Budapest. pp. 43-53.

19. Molnár Zs.- Bartha S.- Babai D. (2009): A népi növényzetismeret (etnobotanika) és az etnoökológiai, ökológiai antropológiai megközelítés szerepe napjaink vegetáció- és táj kutatásában. Botanikai Közlemények 96: 95-116.
20. Oláh A. (1987): Zöldvarázslók, virág-orvosok. Népi növényismeret Békés megyében. Békéscsaba.
21. Pákay Zs.- Sági K. (1971) : A szőlőművelés hatása a Balatonkörnyék népének életére és településére (Holub József emlékének), A Veszprém megyei Múzeum Közleményei. 10. 95-109. pp.
22. Péntek J., Szabó T. A. (1985): Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
23. Posey, D.A., Overal, W.L. (Eds.) (1990): Ethnobiology: Implications and Applications. Proceedings of the First International Congress of Ethnobiology. Museu Paraense Emílio Goeldi, Belém.
24. Szabó T.A., Péntek J. (1976): Ezerjófü. Etnobotanikai útmutató. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
25. Vajkai A. (1941): A gyűjtögető gazdálkodás Cserszegtomajon. Néprajzi Értesítő 33: 231-256.
26. Vajkai A. (1948): Népünk természetismerete. Budapest.

9. Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani konzulenseimnek dr. Bódis Juditnak és Dr. Molnár Zsoltnak, akiktől a témám kiválasztásától a dolgozatom elkészüléséig rengeteg instrukciót és ösztönzést kaptam.

Köszönettel tartozom Varga Annának, aki jobbnál jobb ötleteivel és tanácsaival halmozott el.

Köszönettel tartozom csoporttársamnak, Kucsera Piroskának a közös interjúkészítésekért.

Köszönöm Sinka Gábornak és Hegedüs Ágostonnak a többszöri terület bejárást.

Köszönöm a türelmét minden adatközlőnek, akik válaszoltak kérdéseimre és megosztották velem tapasztalataikat, helyismeretükkel segítették munkámat.

Bálint Imre	Kajdel Antal
Bognár István	Kajdel Antalné
Bognár Nándorné	Kajdel Tibor
Farkas Lajos	Kotsy Nándor
Gulyás Károly	Lancz József
Hegedüs Ágostonné	Nagy László
Hegedüs Ágoston	Ódor János
Hegedüs József	Sári Ferenc
Horváth Gyula	Sinka Gábor
Id. Hegedüs Ágoston	Tóth Ferenc

További köszönettel tartozom: a Pannon Egyetem – Georgikon Kar Kari könyvtár és Levéltár dolgozóinak, Dr. Kocsisné Molnár Gittának, Szekér Imrének, Huszti Zoltánnak és családomnak.